

**SOVYET TÜRK EDEBİYATINDA HAFIZA VE HATIRLATMA:
AYTMATOV, DAĞCI, KASIMBEKOV****Fatmanur Sodali***

“Bir insanın elinden malı mülkü, bütün zenginliği hatta hayatı bile alınabilir ama insanın hafızasını almak gibi bir cinayet işlenir mi?”

Cengiz Aytmatov

“O hakikat, yalnız benim içimde. Ölmüş kahramanların heykellerini ölümler değil, yaşayanlar yükseltirler. Onların ruhlarını içimden çıkarıp bir heykel haline getirmek için ben hayatta kalmalıyım.”

Cengiz Dağcı

“Ağır cezalar bu insanların arasında da çok olmuştu...Fakat bunların yaptığı gibi, doğduğu yerden, halkından ayırarak başka bir yere sürgün hiç olmamıştı...mezarının bile çok uzaklarda olabileceğini düşünmek, bu insanlar için ölümden daha beterdi.”

Tölögön Kasımbekov

Öz

Fransız İhtilali ile tüm dünyada etkili olan milliyetçilik, siyasi alanda iki önemli süreç doğurmuştur: Ulus inşası ve asimilasyon. Bu süreç toplumların kültürel hafızasına müdahaleyi kaçınılmaz kılmıştır. Bugüne kadar çoğunlukla başarılı sonuçlar vermeyen bu müdahalelerin iki uç kutbu bulunmaktadır: Yekpare bir hafıza oluşturmak ya da var olan hafızanın yok edilmesi. Asimilasyona maruz kalan toplumlardan birisi SSCB’de yaşayan Türklerdir. Bu asimilasyonun karşısında kendi kültürlerini yaşatmak için çeşitli faaliyetlerde bulunan Türkler, edebi eserlerinde hatırlatma vurgusunda bulunarak unutturma siyaseti ve tehlikesi karşısında toplumsal hafızalarına başvurmuşlardır. Bu çalışmada Sovyet Türk Edebiyatından üç yazar; Cengiz Aytmatov, Cengiz Dağcı ve Tölögön Kasımbekov’un eserlerindeki hatırlatıcı öğeler incelenmiştir. İncelenen eserler çerçevesinde dört ortak tema bulunmuştur. Bu temalar doğa, din, kurt motifi ve sözlü halk edebiyatıdır. Bu çalışmada temaların eserlerde hafıza ile nasıl ilişkilendirildiği ele alınmıştır. Bu temaların ortak ve farklı yönleri belirlenerek hem yekpare bir hafızanın hem de hafızanın yok edilmesinin mümkün olup olmadığı sorusuna cevap aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hafıza, Toplumsal Hafıza, Sovyet Dönemi Türk Edebiyatı, Cengiz Aytmatov, Cengiz Dağcı, Tölögön Kasımbekov

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi
Received / Makale Geliş Tarihi: 09.03.2020 Accepted / Kabul Tarihi: 29.05.2020

* Selçuk Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, ft.sodali@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0759-015X

MEMORY AND RECALL IN LITERATURE OF TURKISH PEOPLE IN THE SOVIET UNION: AYTMATOV, DAGCI, KASIMBEKOV

Abstract

Following the French Revolution, as a global phenomenon, nationalism caused two important periods in politics: nation-building and assimilation. This process resulted in inevitable interruption in cultural memory of societies. Although they haven't been successful yet so far, they have two different sides: generating an integral memory or destroying existing memory. One of the societies assimilated was Turkish people living in the Soviet Union. To be able to keep their cultural values alive against the assimilation, the Turkish have struggled and stressed recall in their literary works and regained their social memory despite policies and threats of detribalization. The study examines recalling elements included in literary works of three prominent writers of Soviet-Turkish literature, Cengiz Aytmatov, Cengiz Dağcı and Tölögön Kasımbekov. From the examination, we found four common themes in these works. These are nature, religion, animal figures and verbal public literature. We also studied how these themes are related to memory. We identified common and different aspects of these themes and we tried to answer the question of whether memory or uniform memory might be destroyed or not.

Keywords: Memory, Social Memory, Turkish Literature of Soviet Period, Cengiz Aytmatov, Cengiz Dağcı, Tölögön Kasımbekov.

Giriş

George R. R. Martin'in 1991 yılında yazmaya başladığı "Ateşin ve Buzun Şarkısı" kitap serisinden diziye uyarlanan ve dünyanın en çok izlenen dizisi Game of Thrones'un final bölümü geçtiğimiz günlerde yayınlandı. Fantastik dünya Westeros'ta yedi krallığın hükümdarı olup demir tahta oturmak isteyen kral ve kraliçelerin mücadelesini anlatan ve ejderhalar, ak gezenler, üç gözlü kuzgun gibi fantastik yaratıklara ev sahipliği yapan dizi çocukken kuleden düşmesi sonucu sakat kalan üç gözlü kuzgun (Dizide üç gözlü kuzkun, tüm geçmişin bilgisine sahip olma yeteğini olan kişileri tanımlamak için kullanılmaktadır.) Brandon Stark'ın kral olmasıyla sona erdi. Hem de Brondon'ın hiçbir olası demir taht adaylarından biri olmamasına rağmen. Brandon Stark'ın kral olma sahnesinde bilgeliği ile karakterize edilmiş olan cüce Tyrion Lannister'in konuşması bu fantastik dizinin neden bu metnin girişinde yer aldığına cevabını verir. Tyrion konuşmasında insanları bir arada tutanın ne olduğunu sorar ve ekler. İnsanları bir arada tutan ordular, servet ya da bayraklar değildir. İnsanları bir arada tutan şey hikayelerdir. Hikayelerden güçlü hiçbir şey yoktur ve hikayeleri yenebilecek hiçbir düşman da yoktur.

Bizim dünyamızda ejderhalar, ak gezenler, üç gözlü kuzgunlar, ölüleri diriltiren büyücüler elbette yok ancak hikayelerin gücüne dair yapılan konuşmanın hiç de fantastik olmadığı, bizim gerçek dünyamızda da güçlü bir yansıması olduğu söylenebilir. Bunun içindir ki tarihteki tüm devletler kendilerini güçlü bir geçmişe, kutlu bir soya, ortak amaca yönelik yapılan kutlu savaşlardaki galibiyetlere, ortak bir biz algısına ve yine ortak bir öteki algısına dayandırırılar. Bu durum dünyanın köklü bir değişim yaşadığı ve modern dünyanın kapılarını aralayan aynı zamanda ulus devletleri yücelten zaman diliminde de değişmiştir. Egemenliğin kutlu bir soya dayanan monarkların elinden, köklü bir geçmişi ve ortak bir hafızayı paylaştığı ve ortak bir geleceğin kurgulandığı milletlere geçmesi, hafızanın öneminin azalmadığını göstermektedir. Tam aksine bu dönemde hafıza, siyasi alanda hem bir kurucu güç hem de bir direnç noktası olarak karşımıza çıkmaktadır. Ulus devletlerin kendi uluslarını

oluşturma aşamasında hafızanın yeniden inşasına yönelik politikalar görürüz. Yine çok etnik kimlikli devletlerin, devletin geleceğiyle ilgili endişelerinden ötürü farklı etnik kimliklere yönelik asimilasyon politikalarıyla azınlık hafızalarını yok etme çabalarını ve II. Dünya Savaşı öncesi dünyada yükselen faşist ideolojilerin de yapmış olduğu kıyımların karşısında asimilasyona ve kıyıma uğrayan milletlerin bir direnç mekanizması olarak hafızalarına başvurduklarını görmekteyiz.

1917 ihtilaliyle birlikte Sovyet Rusya’da yaratılmaya çalışılan “Sovyet Adamı” projesi, Türklerin asimilasyon süreciyle paralel işlemektedir. Fransız ihtilali ile tüm dünyada etkisini gösteren milliyetçi hareketler, Rusya’da ideoloji ekseninde şekillenen bir vatandaş fikrine dönüşmüştür. Bunun temelde iki sebebi vardır: Birincisi Marksist ideolojide milliyetçilik bir sömürü aracıdır, diğer bir sebep ise Rusya’nın Çarlık Rusya mirası olan çok etnik kimlikli yapısıdır. Bu ekseninde devrimin ilk yıllarında Rus kimliğinin ön planda olmadığı görülmektedir. Daha sonra ise özellikle ikinci dünya savaşında Rus milliyetçiliği fikrinin güçlenmesiyle Sovyetleştirilen Ruslaştırma siyasetine evrildiği görülmektedir (Özel, 2014: 101-110). Bu politikalarından Sovyet Rusya egemenliği altında yaşayan Türkler de etkilenmişlerdir. Türkistan yerine Orta Asya isminin kullanılmaya başlanması, Türklerin farklı etnik kimliklere ayrılarak farklı lehçelerin kullanmasının yaygınlaştırılması, edebiyatta İslamiyet, milli birlik gibi kelimelerin yasaklanması bunlardan bazılarıdır. Ayrıca Anadolu’da Arap alfabesi kullanılırken Rusya dil devrimiyle Latin alfabesine geçmiş, Türkiye’de dil devrimiyle Latin alfabesi kabul edildiğinde ise Rusya yeniden bir harf değişimiyle Kiril alfabesine geçmiştir. Tüm bunlar Anadolu ve Orta Asya’da yaşayan Türklerin birbirleriyle iletişim kurmasının önüne geçme çabası olarak görülebilir. Aynı zamanda Türklerin kendi kültürleri de değiştirilmeye çalışılmıştır. Topraklarından sürgün edilen, inandıkları dine savaş açılan; savaşın acımasızlığını, yoksulluğu derinden yaşamış olan bu insanlar geliştirdikleri edebiyatla bu asimilasyonun karşısında bir direniş göstermeye çalışmışlardır. Bu dönemde yaşayan pek çok yazar Türk kültürünü ve milli kimliğini korumaya yönelik edebi metinler ortaya koymuşlardır.

Tabi ki Sovyet dönemi Türk Edebiyatının gelişimiyle Sovyetler birliğinin siyasi tarihi arasında bir paralellik de bulunmaktadır. Ekim devrimiyle Lenin’i ve Sovyet ideolojisini öven metinlerin yazılması, savaş yıllarında ise halkı mücadeleye çağıran metinlerin yazılması bu ekseninde değerlendirilmelidir. Yine Sovyet rejimine karşı başkaldırının 1953’te Stalin’in ölümüyle başlaması buna örnek olarak verilebilir (Naskali, 1996: 54-64). Daha doğrusu Stalin’in ölümünden sonra başkaldırı aşikâr bir biçimde eserlerde işlenmeye başlamıştır.

Cengiz Aytmatov, Cengiz Dağcı ve Tölögön Kasımbekov Sovyet Türk Edebiyatında, ideoloji tarafından parçalanıp değiştirilmeye çalışılan hafızayı eserlerinde işleyerek bir hatırlatıcı misyonu edinmişlerdir. Onlar eserlerinde, Türk kültürünü ayrıntılı bir şekilde işlemişlerdir. Düğün, ölüm, cenaze, kılık-kıyafet, misafir ağırlama gibi pek çok ritüelde Türk adet ve geleneklerini ustalıkla işlemişlerdir. Ayrıca eserlerinde sıklıkla yer verdikleri bazı ortak temalarla, toplumsal hatırlama işlevini yerine getirmişlerdir. Bu temalar; doğa, din, hayvan figürü ve sözlü halk edebiyatı olarak belirlenmiştir. Bu temalar ışığında Aytmatov, Dağcı ve Kasımbekov eserlerinde hafızanın yeniden inşasının nasıl temellendirildiği, ortak hafıza kurgusundaki benzerlik ve farklılıkların nasıl üretildiği, unutturma sürecine karşı nasıl bir hatırla(t)ma söylemi üretildiği sorularına cevap aranacaktır.

Hafıza, Hatırlama, Unutma

Psikolojideki bellek üzerine yapılan çalışmalar bellek türleri, kaydetme, hatırlama, unutma mekanizmaları vb. konular hakkında bilgi vermektedir. Bu konuların açıklanması bu

çalışma açısından gerekli görünmemekle birlikte bir psikoloji deneyi hafızadan toplumsal hafızaya geçişte anlamlı görünmektedir. Anderson ve Pichert tarafından yürütülen bu deneyde üniversite öğrencilerine bir öykü anlatılır ve öğrencilerden bir kısmına hırsız bakış açısı ve diğer kısmına ev arayan kişi bakış açısıyla öyküyü ayrıntılı bir biçimde anlatmaları istenir. Hırsız bakış açısıyla anlatım yapanlar öyküde geçen evdeki değerli eşyaların yerlerini hatırlarken ev arayan kişi bakış açısıyla anlatanlar çatının akması gibi detayları hatırlamışlardır. Tüm detayları hatırlamaları istenmesine rağmen hatırlayamayan öğrenciler bakış açılarını değiştirip tekrar hatırlamaları istendiğinde diğer ayrıntıları hatırlamışlardır. (Akt. Morris, 2002: 263). Bu çalışma hafızanın sadece olaylara bakış açımızla bile etkilenebileceğini göstermesi açısından ilginç bir örnektir. Bu deneyin yapılmasından yaklaşık elli yıl önce Maurice Halbwachs hafızanın toplumsal çerçevelere sahip olduğunu söyleyerek “*kolektif hafıza*” terimini ilk kez kullanmıştır.

Maurice Halbwachs hafızayı nörolojik ve fizyolojik kullanımın dışına çıkararak toplumsal bir olgu olarak ele almaktadır (Akt. Assmann, 2015, 44). Ona göre toplumdan bağımsız hiçbir hafıza olamaz. Çünkü sürekli bir sosyal çevre içinde var oluruz ve bunun dışında herhangi bir an yoktur. Yani gerçekten yalnız olduğumuz hiçbir an yoktur. Bu sebeple hatırlama ancak bir başkasının hafızasının dayanağıyla gerçekleşir (Halbwachs, 2017: 23). Bu dayanak noktalarını “*toplumsal çerçeve*” terimiyle ifade eden Halbwachs hatırladığımız anların içerden değil dışardan geldiğini savunmaktadır (Halbwachs, 2016: 16-17). İnsanın ait olduğu grubun anılarını yeniden inşa ettiğini ve toplumdan bağımsız hafızanın var olamayacağını rüyalar üzerine yaptığı çalışmayla açıklamaya çalışır. Rüyalar insanın toplumdan bağımsız olarak hafızasının neye dönüştüğü ile ilgili bilgi verir. Rüyalarda gördüğümüz şeylerin asla “*geçmişteki eksiksiz bir sahne*” olamayacağını sosyal çerçeveler olmadığı için imgeleri tamamlayamadığımızı ifade eder (Halbwachs, 2016: 62). Bireysel hafıza ve kolektif hafıza ayrımı yapan düşünür bireysel hafıza ile kişinin sosyal çerçevelere dayanarak oluşmuş kişisel deneyimlerini kolektif hafıza ile de kişinin kendi deneyimlediği ancak kişinin yaşadığı grubun hafızasında var olan geçmiş olayları kastetmektedir. Bu iki hafızaya katılım gösteren birey kişisel hafızasındaki eksikleri de kolektif hafızayla doldurabilir (Halbwachs, 2017: 45-47). Halbwachs’ın “*hatırlama görüntüleri*” Assmann’ın ise “*hatırlama figürleri*” olarak kavramsallaştırdığı olayların kolektif belleğe aktarıldıktan sonra bir düşünce sistemine dönüşmesini sağlayan “*zaman ve mekâna bağlılık, bir gruba bağlılık ve kendine özgü bir süreç olarak yeniden kurulabilme özelliği*”dir (Assmann, 2015: 46).

Jan Assmann, Halbwachs’ın kolektif hafıza kavramını “*çıgır açan bir keşif*” olarak nitelendirmekle birlikte bazı noktalarda eleştirir. Bunlardan biri onun geleceğe aktarılacak bir kavramsal kesinliğinin olmayışı bir diğeri ise yazının kolektif bellek üzerindeki etkisinden söz etmemiş olmasıdır (Assmann, 2015: 53-54). Assmann öncelikle kolektif belleği iletişimsel bellek ve kültürel bellek olarak ikiye ayırır. Bu ayrımı “*kayan boşluk*” adını verdiği toplumların kökenleri ve soy ağaçları arasındaki zaman farkını ifade eden bir kavram üzerine inşa eder. İletişimsel bellek, kişinin yakın geçmişi yani sosyal iletişimle haberdar olduğu soy ağacına ait bellek iken; kültürel bellek, kökene ait ve kurumsal itki ile devamlılığı sağlanan bellektir. Kültürel bellek bu anlamda devamlılık için sözlü kültürlerde efsanelere, ritüel ve bayramlara gereksinim duyar (Assmann, 2015: 56-60). Yazısız kültürlerde ritüele bağımlı aktarım “*zamanın döngüselligi*” zorunluluğunu doğurur. Yazılı kültürlerde ise bu zorunluluğun ortadan kalktığını ifade eden Assmann ritüel yerine “*metin bağdaşıklığının*” ortaya çıktığını dile getirir. Bu bağdaşıklıkta metnin yaygınlaştırılması ve yorumlanması gerekir (Assmann, 2015: 96-101). Kültürel belleğin kurumsal itkiye ihtiyaç duyması

hatırlamanın ve unutmanın iktidar ile ittifak olması sonucunu doğurmaktadır (Assmann, 2015: 79-81). Paul Connerton ise siyasi erkin toplumsal bellek üzerindeki etkisini yadsımamakla birlikte toplumsal belleğin taşınmasında farklı unsurları temel alır. (Connerton, 1999: 9) Aynı zamanda Halbwachs'ın teorisini yüz yüze ilişkiler için veri sağladığını ama toplumsal belleğin nasıl taşındığına yönelik bir açıklamasının olmaması noktasında eleştirir (Connerton, 1999: 62).

Paul Connerton *Toplumlar Nasıl Anımsar?* adlı eserinde hafızanın toplumsal olduğu fikrine katılırken toplumsal belleğin nasıl işlerlik kazandığı noktasında diğerlerinden ayrıldığını ifade eder (Connerton, 1999: 7-8). O toplumsal hafızanın taşınmasını “*bedensel pratikler*” ve “*anma törenleri*” üzerinden açıklar. Anma törenleri geçmişte yaşanmış bir olayın törensel pratiğidir. Ve bu pratik her törende geçmişi bugünün zaman diliminde yeniden yaşamaktır. Bunu geçmişten yeniden canlandırmak olarak sunulmadığını söyleyen Connerton “*metafizik bir şimdiki zaman diliyle*” anlatım olduğunu ifade etmektedir. Bu durumda törendeki işaretlerin insanı geçmişe yönelten göstergeler olarak değil “*o olay ile aynı özü paylaşan kutsal emanetler olarak*” yansıdığını söylemektedir (Connerton, 1999: 69). Bedensel pratikler ise duruş, jest, davranış, bedensel görgü gibi ortak kabullerle hafızanın taşınmasında etkilidir (Connerton, 1999: 113-161).

Toplumlar nasıl anımsar? sorusundan sonra belki de “Toplumlar neden anımsar?” sorusu da sorulmalıdır. Toplumlar için zamanda ne kadar eskiye gidebildiğini bilmek ya da gidilebilen en eski zamanda, kendisini dayandırdığı temel değerlerin; bugün için bile önemli olduğunu bilmek, var olmanın veya var olmaya hakkı olmanın bir kanıtı olabilir mi? Sonuçta teizm açısından Tanrı'nın, ateizm açısından evrenin ezeli olması; ezeli olanın ebedi olacağı fikrini beraberinde getirmekte değil midir? Bu soruların muhtemel pek çok cevabının yanında toplumun anımsadığı, özellikle bu çalışmadaki gibi zulme uğrayan insanların bunu unutturmama gayreti bir yarayı deşmek midir? Yoksa aynı yarayı tekrar almama gayreti midir?

Cengiz Aytmatov, Cengiz Dağcı, Tölögön Kasımbekov ve Hafıza

Eserlerde işlenen ortak temalara geçmeden önce Cengiz Aytmatov, Cengiz Dağcı ve Tölögön Kasımbekov'un perspektifinden hatırlamanın neden önemli olduğuna dair bir çerçeve çizmek gerekmektedir. SSCB döneminde yaşayan Türklerin asimilasyon politikasından etkilenmeleri ve buna karşı bir hafıza inşa etmeye çalıştıkları daha önce dile getirilmişti. Ancak bu inşa işleminin ele alınan yazarlarda farklı anlamları ve dayanak noktaları bulunmaktadır. İnsanın hafızasını yitirmesi ya da ona kendi kültürünün unutturulması da aynı doğrultuda farklı sonuçlar ekseninde ele alınmıştır. Bu doğrultuda Aytmatov, Dağcı ve Kasımbekov'un hafızaya ilişkin bakış açılarını ve eserlerinde çizdiği ana eksenleri ayrı bir başlık altında incelemenin ortak temalara yükledikleri anlamları anlamak açısından daha genel bir perspektif sunacağı düşünülmektedir.

Cengiz Aytmatov'un eserlerinde işlenen olaylar belirli bir coğrafyaya, belirli bir kültürü yaşayan insanlara ait olsalar da konulara bu coğrafyanın, bu kültürün dışına çıkılarak evrensel bir boyut yüklenir. Bu evrensellik hafızanın korunmasının neden gerekli olduğu işlenirken de karşımıza çıkar. Korumaya ve yeniden inşa etmeye çalıştığı kendi kültürüne ait hafızaya odaklansa da tüm hafızaların var olması gerektiğine dair bir hava sezilir eserlerde. Bu temelde insana atfettiği önemle alakalıdır. Konu bir şekilde insana ve onun eylemlerine yönelir. İnsanın, Aytmatov kitaplarının simgesel dilinin ana konusu olduğunu M. Fatih Kanter “kendisi olmak ile öteki olmak arasındaki ince çizgide yürüyen insanın asırlarca süren öyküsü” olarak ifade etmektedir (Kanter, 2010: 217). Bu anlatımın insan üzerine bu denli

yoğunlaşmasının nedeni belki de Aytmatov'un evrenselliğinin her insanda parçalanıp yerelliğe kavuşması daha sonra yeniden tüm insanlığı ve insan olmayı içine alacak şekilde evrenselliğe bürünmesidir. Baştan sonra insanı ele alan *Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek* kitabıyla ilgili Fatih Arslan'ın şu sözleri Aytmatov'un insan anlayışını anlamak açısından önemlidir.

“Zamansal paradoksun eridiği/erittiği, saat denilen nesnenin günbatımlarına endekslendiği yapıt, her cümlesiyle insancıl oluşa ve öze göndermelerle doludur. Bir homo sapiens sapiens (bildiğinin bilincinde olan) olan insan, hayatının reddedilemez dayatılarını... bir üst-varlık olarak da onu, bireysel yok oluşlarının nevrotik acılarını, ulusal değerlerle canlandırmaya/ hafifletmeye yöneltmektedir. Sıradanlıktan alışılmıştan sıyrılı; metinsel gönderimlerin özünde daha geniş, evrensel ortak duyumlara açılabilir.” (Arslan, 1998: 46).

İnsanın kendi dışındaki her şey üzerinde tahakküm kurma çabası onun başlıca problemidir. İnsanı hem bu çabadan alıkoymanın hem de baskıya maruz kalan insanları kurtarabilmenin anahtarı hafızada gizlidir. Geçmişe bakmak insana iyiyi ve kötüyü öğretir. Bunlardan yüz çevirmek ise insanı köleleştirir. Bu köleşme en aşikâr biçimiyle *Gün Olur Asra Bedel* romanında geçen *Mankurt efsanesiyle* karşımıza çıkar. Efsane Juan Juanlar tarafından işkence edilerek hafızası silinen insanlardan bahseder. Mankurt olarak adlandırılan bu insanlar sadık birer köleye dönüşürler. Çünkü onları yönlendirecek efendileri dışında hiçbir dayanakları yoktur (Aytmatov, 2015a: 150-173). *Beyaz Gemi* romanında ise geçmişini unutan insanların kötü olduklarını bir çocuğun ağzından öğreniriz:

“Dedem diyor ki: Eğer insanlar atalarının adlarını bilmezlerse bozulur kötü olurlarmış... Dedem diyor ki: Atalarının adlarını kim olduklarını unutanlar kötülük yapmaktan utanmazlarmış çünkü o zaman insanın nasıl biri olduğunu ne çocukları bilirmiş ne de çocuklarının çocukları” (Aytmatov, 2015b: 112).

Geçmişini unutmak ve kötü olmak arasındaki ilişkiyi *Dişi Kurdun Rüyalari* romanında daha somut ele alır. Ona göre iyi ve kötü kavramları mekâna ve zamana ait kavramlar değildir. İnsanın geçmişe gitme isteği kutsaldır. Geçmişle bağını koparan insan iyi ve kötü gibi değerlerle de bağını koparır. Bu yüzden geçmişi unutmak insanı kötü yapar:

“...gerçeğin galebesini tâ geçmişte bile görmeyi istemek, bu susamışlık kutsaldır. Büyük fikirler böyle doğar ve nesiller arasındaki ruhani bağ böyle kurulur, dokunur, örülür...Ve bu sonsuz anışta, iyi ve kötü insanlığın sınırsız zaman ve mekânında, aynı dalgalar üzerinde yüzer giderler...Bugünküler dün olanları yaşıyor, eğer yarınkiler bugün olanları unuttur, hatırlamazlarsa, bu herkes için büyük bir felaket olacaktır” (Aytmatov, 2018a: 204).

Kötülük ve kölelik, Aytmatov'un hafızaya bakışında anahtar kavramlardır. Geçmişini unutturmak da insanın insana yapabileceği en büyük kötülüklerden biridir. Aynı zamanda insan hafızasını yitirdiğinde köle olur. Aytmatov tüm bu kayıpların telafisini geçmişte görür. Onun ki bir nevi kökene çağrıda bulunmaktadır. Ramazan Korkmaz Aytmatov'un çağırıldığı ve dönüş sağlanması gereken kaynakları şöyle sıralamaktadır. *“Doğaya/ dünyaya dönüş, eve dönüş, ana dile dönüş, insana dönüş, Tanrı'ya dönüş”* (Korkmaz, 1999: 61)

Hafıza iki yazardakinden farklı olarak milli boyutuyla ön planda tutulmaz. Ancak bu temaları işlerken kullandığı materyaller evrensel değil yereldir. Kullandığı destanlar Türk destanları, dini referansları Türklerin inandığı Şamanizm, Gök Tanrı ve İslamiyet'tir. Eserlerde çoğunlukla adı geçen hayvanlar Türk mitolojisinde önemli kabul edilen kurt, geyik ve attır. Bu açıdan evrensel bir boyutta ele alsa da hatırlattığı değerler, kölelikten kurtulmak veya iyiyi bulmak için yönlendirdiği geçmiş, milli bir nitelik taşımaktadır.

Cengiz Dağcı'nın eserlerinde ise Kırım ve "oraya ait" olan insanların yaşadıkları etrafında bir olay örgüsü gözlemlenmektedir. Aidiyet bağı kitaplarda pek çok yerde farklı bağlamlarla vurgulanır. Bu insanlar için mekanlar, üzerinde yaşadığı toprak ve hikayeler organik bir bağ ile birbirine bağlıdır. Buraya ait olan insanlar ve buraya ait olmayan insanlar onun eserlerindeki biz ve öteki ayrımını verir. Eserlerinde yoğun olarak milli unsurlar ön planda tutulur. Bu millilik, çoğu zaman atalar mirası ile ilişkilidir. Bu bakımdan hafızaya başvurmak hem burada yaşayan insanların buraya aidiyetini güçlendirir hem de milli olanın ne olduğunu gösterir. Ataların üzerinde yaşadığı ve ondan miras kalan toprak; ataların hikayelerinin, destanlarının anlatıldığı dil, babadan kalan ev gibi ifadeler bu durumun bazı örnekleridir. Öteki ile ilişki de bu çerçevede ele alınır. Özellikle komünizmin atalar mirasına el koyması, burada yaşayan insanları bu topraklardan sürgün etmesi anlatılırken karşı çıkış genellikle bu doğrultudadır. Bin yıldır onlarda olanı alandır komünizm. Öteki olarak ele alınanlar ister Ruslar ister Almanlar olsun hiçbir millet doğrudan hedef gösterilmez. Hedef daha çok bu insanların eylemleridir (Aslan, 2017: 261-262). En başat öteki olarak karşımıza çıkan Rusların en belirgin özelliği onlara ait olanı ellerinden almalarıdır. Ruslar, Kırımlı Türklerin milli kimliklerini hiçe sayarak onların varlık sahasını yok etmeye çalışmışlardır. Bu çabanın karşısında Dağcı millet olarak var olma mücadelesini eserlerine taşır. (Kanter, 2017: 171)

Tüm bu millilik vurgularına rağmen sonuç yine insan ve onun eylemlerine yönelir. Bizden olan da ötekenden olan da insandır. Sorun kendi dışındakilerin insan olduğunun unutulmasıdır. Bu yüzden hatırlattıklarından biri de burada yaşayanların insan olduklarıdır. "*Ruslar ne kadar şerefli ise, kendi vatanlarında yaşamak hakları varsa; Kırım Türkleri de o kadar şereflidir ve kendi vatanlarında yaşamak hakları vardır.*" (Kocakaplan, 2013: 39).

Onun insan tahayyülü yüksek oranda romantik bir tavır içerir. Sadece insan değil Kırım'ın kendisi de aynı tavırdan etkilenir. Bu durumun geçmişi unutmamak için bir savunma mekanizması olduğunu *Yansılar 2* kitabında görmekteyiz:

"Hayat bitmeyen bir mutluluktan sanki Gurzuf'ta ve Kızıltaş'ta. Aç çocuklar ağlamazdı sanki analarının kuru göğüslerinde; kışın, delik deşik çarıkları içinde ayakları üşümezdi sanki babaların; yaylalarda kasırgayla boğuşmazdı, ekmekler tükenmezdi sanki Kızıltaş'ta; genç gelinler veremden ölmezlerdi sanki... Bütün bunlara rağmen, özdeşliğini yitiren bir insan geçmişinden kopmamak için, insan dışı bir güçle direnir; geçmişindeki çirkin bile unuttur bazen çirkin bile güzelleşir onun gözlerinde" (Dağcı, 1997: 33).

Bu düşünce insan anlayışında da kendini gösterir. İnsan özü itibari ile iyidir. Kötülük ise yaşanmışlıkların bir sonucu olarak öğrenilir. Onun karakterleri de bu doğrultuda temiz ve iyi insanlardır. Arı duru bir erdem ve iyilik görürüz onlarda, yanlış yaptıklarında ise bu durum kötü mizacın değil saflığın sonucu olarak karşımıza çıkar. Öteki olanın kötülüğü de özsel değil, çevreseldir. Bu yönüyle Aytmatov'dan ayrılır. Onun kötülük probleminde insan özü gereği kötüye meyillidir ve çoğu zaman bilinçli kötülük vardır. İnsanı bu kötülükten

alı koyacak şey geçmişte ve hafızada gizlidir. Dağcı ise geçmişe iyi ve kötü olanı sorgulamak için değil bize ait olan ve bizim ait olduğumuzu ortaya çıkarmak için yönelir. Sadece *Genç Temuçin* kitabında birbirine düşman olmuş menfaatçi kardeş kabilelerden bahseder. Ancak bu kitabın tarihi roman olması ve bu kitaptaki kişiler ve olayların gerçeklikten esinlenerek anlatılması dikkate alındığında, diğer romanları çerçevesinde bir insan anlayışı ortaya koymak daha isabetli görünmektedir.

Tölögön Kasımbekov'un kitaplarına bakıldığında ise milli birlik ve beraberliğin bozulması ana problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Kendi döneminden ziyade Rusların Türkistan'ı ele geçirdiği ilk dönemleri ele alan tarihi romanlar yazmasının temel nedeni bu olmalıdır. Türkistan'ın kaybedilmesinin nedeni, Türk kabilelerinin birbirlerine düşmeleri neticesinde bozulan milli birlik ve beraberliktir. Türkistan'ın nasıl işgal edildiğini bilmek, bugünün çözümlerini üretmede anahtar konumundadır. Türk kabilelerinin farklı isimlerle anılıp farklı milletlermiş gibi algılanması, "kardeş" olanların kendi menfaatleri peşine düşerek yüksek değerleri hiçe sayması ve adaletsiz, kötü, bilgisiz yöneticiler eliyle kültürel değerlerin çözünmesi; milli birlik ve beraberliğin bozulmasının bazı nedenlerindedir. Kendilerini esarete götüren şeyin düşmanın üstünlüğü ya da kader olduğunu düşünmeyen Kasımbekov bakış açısını kendi halkına çevirir ve yoğunlukla onları eleştirir:

"Ne yani bu bir kader miydi? Yoksa yıllarca süren gaflet ve delaletin acı bir sonucu muydu? Buna kader deyip de kestirip atmak doğru muydu? Bunun adı bir esaretti. Hem de düşmanın kurnazca, çok kolay yollardan elde ettiği bir zafer sonucu kaybedilen hürriyetin getirdiği bir esaret!" (Kasımbekov, 2006: 194).

İçine düşülen bu durumdan kurtulmada hafızanın önemi ortaya çıkar. Tüm bunlar hafızanın yol göstericiliğiyle aşılabılır. Unutulan kültür, kardeşlik bağı, ülkenin menfaatinin kişisel menfaatlerden önemli olduğu gibi değerler hafızada gizlidir. Bu doğrultuda hatırlatılanlar yüksek değerler etrafında gelişir. Adalet, hakkaniyet, yiğitlik, eşitlik, bağımsızlık gibi değerler özellikle din, gelenek, kültür etrafında ön plana çıkarılır. İnsan anlayışı da bu doğrultuda şekillenir. Ona göre sadece iyi ve kötü yoktur. Görüldüğü gibi olmayan insanlar da vardır. Aynı zamanda iyi ve kötünün ayırımında da değerlere bağlılık önemli bir filtre vazifesi görür. Şu ana kadar anlatılanlar doğrultusunda denilebilir ki ortak temaların ele alınışı bu genel çerçeve içinde anlam kazanmaktadır. Buradan itibaren ayrı başlıklar halinde ele alınacak olan temalar hafıza, unutma ve hatırlatma bağlamında daha ayrıntılı bir şekilde açıklanmaya çalışılacaktır.

Eşitliğin, Aidiyet ve Kutsiyet Kaynağı Olarak: Doğa

Türk mitolojisinde doğa, inanç ayağının önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Destanlarda pek çok hayvana, doğa olaylarına, yer, gök, yer altı, sular, dağlar, toprak ve daha nicesine özel anlamlar yüklenmiş olduğu görülmektedir.¹ Eski Türklerin dini inançlarının önemli bir kısmını oluşturan doğa kültü de yine Türklerin doğaya özel güçler atfedip yeryüzünde çeşitli nesnelere ruhlarla sahip olduğu inancına dayanır (Mömin, 2013: 81-82). Eserlerde sıklıkla insanın doğayla ilişkisi vurgulanmaktadır. Bu vurgu kimi zaman doğal çevreyle kimi zaman hayvan ve insanlar arasındaki ilişkiyle ifade edilir. İnsanın doğayla olan bağı yitirmesi, insanın doğaya getirdiği yıkım ve tahribatla ilişkilendirilmiştir. Ayrıca

¹ Türk mitolojisinde doğanın ayrıntılı yeri için bk.: (Ögel,1993,1995)

eserlerde kötü karakterlerin bir özelliği doğaya karşı saygısızca davranmalarındır. Bu insanlar doğaya yabancılaşmış ve kendini yeryüzünün tek hâkimi kabul etmişlerdir.

Cengiz Aytmatov'un eserlerinde doğa hep insanın bir parçası, ondan türemiş ona bağlı bir *ana* olarak resmedilir. Doğa ve insan arasında kurduğu ontolojik bağlılığın zamanla unutulması ve insanın doğa üzerindeki yıkıcı etkisi kötülük probleminin merkezini oluşturmaktadır. Doğa ve insan ilişkisinde insan doğanın dengesini anlamakla birlikte onu kendisine hizmet edecek şekilde kullanmayı da öğrenmiştir. (Kanter, 2009: 311) İnsan ve doğanın akrabalık ilişkisi yerini efendi köle ilişkisine bırakmıştır. Bunun en iyi örneklerinden birini *Beyaz Gemi* adlı romanda Mümin Dede'nin torununa anlattığı *Boynuzlu Maral Ana* efsanesinde görebiliriz. Çocuğun en sevdiği hikâye olan efsanede Boynuzlu Maral Ana, büyük bir kıyımından sağ kurtulan bir kız ve bir oğlan çocuğu kendi kaybettiği yavrularının yerine koyarak onları sütüyle besleyip korur ve hayatta kalmalarını sağlar. Boynuzlu Maral Ana çocukları alıp Isık Göl kenarına götürür ve bu iki çocuktan türeyen büyük bir toplum oluşur. Bu zaman dilimde Maral Ana'nın da başka yavruları olmuştur, marallar ve insanlar hep beraber yaşamaya devam ederler. Ama bir gün şanlı birinin ölümüyle; çocukları, ölen babalarının şanını her yerde duyurmak için mezarına bir maral boynuzu dikmek isterler ve böylece ölen kişinin saygınlığının artacağını düşünürler. Toplumdaki yaşlı insanlar bu duruma karşı çıksalar da çocuklar bu toprakların ve onların üzerinde yaşayan her şeyin onlara ait olduğunu ve istediklerini yapabileceklerini söyleyerek bir maralı öldürürler ve boynuzunu babalarının mezarına dikerler. Bu olaydan sonra maralların boynuzu, ölen kişinin saygınlığının ifadesi olarak herkes tarafından mezarlara dikilmeye başlanır ve maral ana soyu büyük bir felakete uğrar. Marallar dağlara kaçır ve o günden sonra insanlar maralları görmez olurlar. Boynuzlu Maral Ana ise insanlara küser ve son kalan yavrularını alarak başka ülkelere göç eder (Aytmatov, 2015b: 54-69).

Burada saygın kişinin çocuklarının yaşlılara karşı çıkışında kullandıkları sahiplik ve tasarruf hakkı argümanı köle ve efendi ilişkisini açıklığa kavuşturmuştur. Ayrıca boynuzların zamanla saygınlık ifadesine dönüşmesi önemlidir. Şayet unutmama bir şeyin hafızadan silinmesi şeklinde gerçekleşmeyebilir. Onun, asıl önemini yitirmesi mahiyetini kaybetmesi de bu eksende değerlendirilebilir. Burada olduğu gibi insanların unuttukları boynuzlu maral ananın kendisi değildir unutulmuş onun sembolize ettiği anlam ve önemdir.

Toprak Ana romanında *Maral Ana'nın* yerini *Toprak Ana* alır. Toprak, yeryüzüne “kök salma mekânı” olarak çeşitli kültürlerde saygı duyulan ve kutsal kabul edilen bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Pek çok kültürde üretkenlik ve bereketle ilişkilendirilir ve “*Toprak Ana*” bu üretkenliğin günümüzdeki ifadesini oluşturur. Aynı zamanda topraktaki üretim “yaratılışın simgesel tekrarlanması” anlamına gelmektedir. (Yılmaz, 2012: 173-175)

Kitapta İkinci Dünya savaşında tüm oğullarını ve eşini kaybeden Tolgonay'ın yaşadıklarını Toprak Ana ile konuşmalarından öğreniriz. Toprak burada insanların ekip biçtiği, üzerinde yaşadığı şeyden çok daha fazlası olarak karşımıza çıkar. O canlıdır, insanlara bir ana merhametiyle yaklaşır, savaşa en çok o üzülür, evlatlarının onu ekmesini, üzerinde yaşamasını ister. O herkese kendisine bakmasını öğütler çünkü baktıklarında görecektir ki o herkes için eşittir, kimseyi diğerine üstün tutmaz. O zaman savaşmanın hiçbir gereği yoktur (Aytmatov, 2019: 76-77) Aynı zamanda toprak hafızanın taşıyıcılarından birisidir. “*Ben hiçbir şeyi unutmam Tolgonay. Bu dünya var olalıdan beri, bütün çağların, bütün yüzyılların izlerini taşıyorum ben. Tarih kitaplara sığmaz*” (Aytmatov, 2019: 32).

Burada toprağın herkes için eşit olması, doğanın eserlerde işlenme yoğunluğunu gösterir. İnsanın her şey üzerine kurduğu tahakküme karşı çıkışın temel dayanağı bu eşitlikte

gizlidir. Eşitliğin dayanak noktalarından biri doğa karşısında tüm insanların eşit olduğu fikridir. Doğanın insana hatırlattıklarından en önemlisi de budur. Eşitlik fikri insan zihnine yerleştiğinde hem insanlar başkası üzerine hakimiyet kurma meşruiyetlerini kaybederler hem de itaatkâr insanlar özgürlüklerini yeniden kazanabilirler.

Toprağın ana figürü ile anlatılması *Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek* kitabında da karşımıza çıkar. Aytmatov, toprağın ilk oluşumunu yine bir hikayeyle anlatır. Henüz dünyada kara oluşmamıştır ve her yer denizdir. Bir dişi ördek Lura yumurtalarını bırakmak için uzun süre uçarak uygun bir yer arar ama hiçbir yer bulamaz. Uçmaktan bitkin düşer ve yumurtalarını bırakmak için suyun üzerine kendi göğüs tüylerinden bir yuva yapar. İşte karalar ve toprak böyle oluşur. Zamanla genişler ve üzerinde çeşitli canlılar meydana gelir. Bu canlılardan biri olan insan zaman içinde diğerlerine üstün gelir. (Aytmatov, 2018b: 8). Bu hikâyede toprak varlığa ve aidiyete izin veren onu mümkün kılan bir mekân olarak karşımıza çıkarmaktadır. İnsanın varlığı, kurmuş olduğu medeniyetler, geliştirdiği araçlar ve bu araçlar sayesinde doğaya galip gelmesi yine bu mekânın varlığıyla mümkün olmuştur. Aynı zamanda mekân hatırlama için hafızaya bir dayanak sağlar. *Toprak Ana* 'da toprağı hiçbir şeyi unutmayan bir varlık olarak tasvir etmesinin ardından bu kitapta toprağı mekân olarak ele alması yazarın mekân ve hafıza arasında güçlü bir bağ kurduğunu göstermektedir.

Dişi kurdun Rüyalari'nda ise insanın doğaya hâkim oluşu ve onu yok ettiği dişi kurt olan Akbar'ın gözünden anlatılır. Tabiatın insan dışında tüm canlılar birbirini dengeler. Biri diğerine yem olması tabiatın kanunudur. Ancak bir tek insan tabiatı himayesine almak ister. Önce okla yayla gelmiştir insan, sonra ateşli silahlarla, sonra arabayla ve en son helikopterlerle, tüm denge bozulmuştur artık. "*İnsanlar kendileri yaşıyor ama başka canlıların, özellikle de onlara bağımlı olmadan yaşamak isteyen ve buna hakları olanların yaşamalarını istemiyorlardı*" (Aytmatov, 2018a: 16-17).

Bu son cümle Aytmatov'un eserlerinde hafızayı yok etmeye çalışan insanları işaret ediyor gibidir. Hafızanın yitilmesi ve köle olmak arasındaki ilişkinin *Mankurt efsanesinde* işlendiği ifade edilmişti. Burada geçen başkasına bağlı olmadan yaşamak isteyen canlıların yaşamasına izin verilmemesi bu çerçevede ele alınabilir. Aynı zamanda Türk kültüründeki bağımsızlık fikri göz önüne alındığında bu kanı güçlenmektedir. Aynı kitapta bütün evlatlarını insanların davranışları yüzünden kaybeden dişi kurt Akbar tüm vahşi hayvanların ilahı Börü Ana'ya dua eder ve artık kurtlar için yaşanacak bir yer olmadığını söyler (Aytmatov, 2018a: 326). Kurdun bağımsızlığa düşkünlüğün sembolü olarak Türk kültüründe yer alması yine aynı düşünceye götürmektedir.

Tölgön Kasımbekov ise bazı eserlerinde doğaya kutsallık atfeder. Bu kutsallık Aytmatov'un eserlerinde sıklıkla işlenen köken bağıllığının yanında ona bir üstünlük katar. Kasımbekov'un eserlerinde sıklıkla yüksek değerler ve bu değerlerin Tanrı kaynaklı oluşu vurgulanır. Türklerin içinde buldukları durumun en önemli sebeplerinden biri olarak değerlerin unutulmasını gösteren yazar doğa üzerinde bu düşüncesini somutlaştırır. Doğanın kutsiyeti yine Tanrı'ya dayandırılır ve doğaya saygısızlık insanın iyi ve kötü ayrımında somut bir gösterge haline gelir.

Baskın adlı kitabında kendilerini "*barış ve ilim gezisi birlikleri*" olarak tanıtan ancak asıl amaçları bölgeyi ele geçirmek olan insanların ilk özelliğinin doğanın kutsallığını hiçe saymak olduğu görülür. Birlikler tuzlu bir gölün kenarına geldiklerinde gölde yıkanmaya başlarlar ve rehber Şabdan bu durumdan rahatsız olur. Komutanın gölün suyunda yıkanmalarında bir sakınca olup olmadığını sorduğunda ise Şabdan suyun kutsal olduğuna inandıklarını söyler ve ekler: "*Tanrı temiz yarattı bizim de temiz tutmamız gerekir*". Askerler

suda balık avladıklarında da Şabdan aynı şekilde karşı çıkar balıkların kutsal olduklarını onun için balık yemediklerini söyler ancak birlikteki askerler balıkları öldürmeye devam eder. Ve bu katliam karşısında Şabdan birliklere nefret duyar ve gözyaşlarını tutamaz (Kasımbekov, 2006: 14-17). Bu kitapta aslında iyi niyetli gibi görünen ve asıl amaçlarını kamufle eden insanların doğa karşısındaki tutumu Şabdan'ın birliklere bakışını belirler. Somut gösterge olarak belirtilmesinin nedeni bu gibi örneklerin varlığıdır. İlk olarak bu tutum kitabın başında Ruslar ve doğa üzerinden anlatılsa da kitabın genelinde eleştirilen karakterlerin bir özelliği kutsal değerlere karşı saygısızlık yapmalarıdır. Doğanın kutsallığının çıkış noktası Tanrı olduğu belirtilmişti. Bu düşünce yaratılanı yaratandan ötürü sevme ve ona saygı gösterme inancından temel almaktadır. Kitabın başka bölümlerinde insana verilmesi gereken değer yine aynı inanç bağlamında ele alınmaktadır. Burada Kasımbekov doğa üzerinden bir öteki resmi çizmektedir.

Aynı romanda birliklerin komutanları Tsimmerman ve Kalpakovski, Tanrı Dağlarının adını değiştirmek isterler. Bu dağın adının, Tanrının bir armağanı olduğu inancından aldığını Kalpakovski'nin ağzından öğreniriz. Artık bölgeye Ruslar geldiği için dağların adı değişmelidir. *“Türk'ün adıyla özleşen Tanrı Dağlarının adı II. Alexander Dağları olarak”* değiştirilir. Tanrı Dağlarının adı değişirken Türkler haksız yere kendi akrabalarından aldıkları ganimetleri bölüşmek için birbirlerini boğazlamaktadırlar ve o sırada Rus Milli marşı ile dağların yeni ismi kutlanmaktadır (Kasımbekov, 2006: 67-69).

Dağ motifi de yine Türk mitolojisinde önemli yer tutar. Burada da dağın kutsallığının Tanrı kaynaklı olduğu görülmektedir. Dikkat çekilen başka bir nokta ise dağın adının değiştirilirken Türklerin bu durum karşısındaki umursamaz tutumudur. Milli birlik ve beraberliğin kaybı, Türklerin dünyevi hırslara bürünüp yüksek değerlerini bir tarafa itmelerinin izahı yapılmaktadır. Değerlerin yitimi ve Türklerin içinde bulunduğu durum arasındaki ilişkiyi bu bölüm daha belirgin kılmaktadır.

Doğanın kutsallığı ve bunun Tanrı kaynaklı olması aynı eserde Şabdan'ın âşık olduğu kız hakkındaki düşüncelerinde de kendini gösterir. Şabdan bir kıza âşık olur ve ona dokunmak istemez. O kıza doğada güzel olan her şeyle bir tutar ve doğanın kutsallığını kıza yükler. Kendine hâkim olmak için dua eder. Güzel olan doğadadır. O bazen bir maral, bazen bir su samuru, bazen ise bir güvercindir. Bu kız ise bir perinin insan kılığında yeryüzüne inmiş halidir: *“Ey yüce Tanrım! Korum beni, sadece kendin bakmak için yarattığın bu kutsal mucizeni bir anlık heyecanıma kapılarak sakın kirletmeyeyim”* (Kasımbekov, 2006: 294).

Cetilgen Kurak (Olgun Nesil) romanında ise toprak Aytmatov'dakine benzer bir şekilde işlenir. Toprak yine anadır. Ancak geyik ve dağ figürü yine kutsal olarak anlatılır. Doğduğu köye öğretmenlik yapmak için gelen Esen, öğrencilerini pamuk tarlasına pamuk toplamak için götürür. Burada toprakla ilgili aklında geçenler toprağın insanoğlunun varoluşundan beri doyuran, emeğin karşılığını kat kat veren özelliğine vurgular içerir. Bunun için atalar toprağa *“toprak ana”* derler (Özçoban, 2011: 361).²

Öğrencilerinden biri olan Aliyma bir gün bir geyik görür ve Esen'e gösterir. Daha önce hiç geyik görmediği için çok heyecanlanmıştır. Ve geyiğin güzelliğinden dolayı

² Tölögön Kasımbekov'un Cetilgen Kurak (Olgun Nesil) romanının Türkçe çevirisi bulunmamaktadır. Bundan dolayı atıflar Şule Özçoban tarafından yazılan ve 2011 yılında yayınlanmış “Tölögön Kasımbekov' un “Cetilgen Kurak” Adlı Eserinin Türkiye Türkçesi'ne Aktarılması ve Eserin Söz Varlığı Üzerinde İncelemeler” isimli yüksek lisans tezine yapılacaktır.

gözlerini ondan alamaz. Esen, geyiklerin toprakların kutsal hayvanları olduğunu söyler ve insanlar tarafından görünmemesinin daha iyi olacağını bu şekilde yaşayıp, çoğalabileceklerini ekler (Özçoban, 2011: 383) Esen dürbünüyle etrafı izlerken dağlara şu şekilde hitap eder: “*Ey kutlu dağlarım ucuna bucağına göz yetmez bakmaya, değerini anlatmaya söz yetmez, genişsin, büyüksün, düşünce boyutunda ulaşılamayacak kadar derinsin.*” (Özçoban, 2011: 417).

Cengiz Dağcı'nın romanlarında da benzer temalar göze çarpmaktadır. *Onlar da İnsandı* adlı romanında Bekir ve ineği Macik arasındaki ilişkide sevgi bağı kendini gösterir: “*Macik, Bekir için sadece bir inek, yalnız süt veren, boğa yavrulayan bir inek değildi; bir arkadaştı, bir dosttu, ailenin bir ferdiydi*” (Dağcı, 2006: 344). Yine Sabri ve İvan'ın kavgasında İvan'ın ata vurması Sabri'nin sabrını taşıran son nokta olur. Kendisine vurması önemli değildir ama atına vurunca onu öldürmek ister. Köye döndüğünde Sabri ve atının dövülmüş olduğunu gören köylüler de Sabri'den daha çok atın dövülmüş olmasına sinirlenirler ve İvan'ı linç etmek için yola düşerler. Yolda ilerlerken “*Boğazlayın kafiri! Boğazlayın hayvana vurduğu için!*” nidaları yükselir (Dağcı, 2006: 183-187). İvan ve babasının köye gelmesiyle pek çok problem baş gösterse de köylülerin ilk ciddi tepkisi atın dövülmesidir. Bu tepkinin nedeni Sabri'nin malına zarar verilmesi değildir. Bunu köylülerin de aynı tepkiyi vermelerinden anlayabiliriz. Burada at masum bir canlı olarak dövülmeyi hak edecek herhangi bir şey yapmış olamaz. Dağcı'nın eserlerindeki insanların iyi niyetli olmalarına karşılık bazılarının saf oldukları daha önce ifade edilmişti. İvan'ın atı dövmesine karşı verilen bu tepki saf da olsalar bu eylemin hiçbir kabul edilebilir tarafının, masum olana zarar vermenin iyi niyetli bir davranış olmadığını göstermektedir.

Dağcı'nın eserlerinde de dağlar ululuk simgesi olarak karşımıza çıkar. *Genç Temuçin* adlı romanında, Temuçin kendini öldürmek isteyenlerden kurtulmak için iki kez Burhan Kaldun adında Moğollar için kutsal olan dağa sığınır. Bu dağın Moğollar için bir “*umut ve özgürlük*” simgesi olduğunu Moğolların her zor duruma düştüklerinde bu dağa sığındığı ve dağın onların hayatta kalabilmelerini sağladığı öğreniriz. Ayrıca yemekleri tükendiğinde bir ak kartalın yemek getirerek dağa sığınanları beslediği de anlatılmaktadır: “*Burhan Kaldun bir ana gibi korudu onları.*” Temuçin de zor durumda kaldığında Burhan Kaldun'a sığınır ve bu şekilde hayatta kalmayı başarır (Dağcı, 2017: 211).

Onlar da İnsandı eserinde ise dağların başka bir ifadesi vardır. Dağlar güçlü bir aidiyetin simgesi haline dönüşür. Çünkü dağları yerinden söküüp başka bir yere taşımak mümkün değildir. Bekir için kendisi ile toprağı arasındaki ilişki de böyledir; bin yıldır orada duran dağlar, bin yıldır orada bulunan millet. Bundan dolayıdır ki Ruslar, Bekir'in tarlası yanındaki Kuştepe'yi tarla üzerine devireceklerini söylediklerinde Bekir inanmaz: “*Vallahi kürek değil, bin kişi bin yerinden zincire bağlayıp çekseler yine bir taşıyı koparamazlar*” diye düşünür. Ancak Yalta'ya giderken yol kenarındaki bir tepeyi devirdiklerini gördüğünde “*canavarlar*” diye içinden geçirir. Kısa bir zaman önce sapa sağlam duran tepe şimdi “*yaralı bir hayvan gibi insanların ayakları altında yatıyordu. İnsanlar ise aç, vahşi çakallar, kurtlar gibi onu kanlı elleriyle parçalıyor...*” (Dağcı, 2006: 130-131). Yıllarca sapa sağlam duran tepe ve yıllarca bu topraklar üzerinde yaşamış insanlar ifadeleri birlikte düşünüldüğünde bu tepeyi yıkanların canavar olmaları daha açık bir bağlama kavuşmaktadır.

Dağların aitliğin simgesi olma noktasında mekâna ilişkin bir parantez açmak gerekmektedir. Yurdundan uzun bir süre ayrı düşen Cengiz Dağcı Kırım'a ait kendi hafızasındaki mekânları, eserlerinde aynı trajediye maruz kalan tüm insanların şahidi

yapmıştır. Ayı dağı, Kuştepe, Gelinkaya, Kızılaş, Gurfuz ve daha nicesi Dağı'nın varlık savaşının dayanaklarıdır. (Çonoğlu, 2017: 105)

Toprak, Dağı'nın eserlerinde en yoğun bulunan simgelerden biridir. Ancak Dağı için toprak hemen hemen her yer de ata mirası, vatan toprağıdır. Onun kutsallığı buradan gelir. Toprak uğruna savaşı, onun uğruna ölür ve öldüğünde yine bu toprağı gömülür insan. Onun kahramanları toprağı derin bir özlem duyar. Uzun süre toprağından ayrı yaşamış yazar, toprak özlemini her fırsatta dile getirir. Dualarında hep toprak vardır. Şükürleri de toprak içindir. *Korkunç Yıllar* kitabında memleketinden ayrılmakta olan Sadık trenin penceresinden toprağı bakar ve onda “*yılların kanlı türküsünü*” işitir. Sonra Allah'a dua eder ve ondan “ne olursa olsun bu topraktan ayrılmamayı” diler: “*Aç, çıplak kalsak da hep bu toprakta olalım*” (Dağı, 2018: 1). Başka bir duada Sadık şunları söyler: “*Ya Rabbim! o millet o topraktan ayrılırken niçin kıyamet kopmadı, bir zelzele olsun olmadı, denizler o yurdu, milletiyle beraber yutmadı!*” (Dağı, 2018: 253).

Onlar da İnsandı adlı romanında Rusların toprakları aldığı haberi gelince Bekir bir türlü inanamaz. Ata mirası toprağıdır çünkü o. Kim alabilir ki onu Bekir'in elinden (Dağı, 2006: 59). Bekir için bu topraktan değerli hiçbir şey yoktur.

“Toprağı görmek istiyor, binlerce yıldan beri bu toprağı görerek, toprağı basarak, elleriyle toprağı tutarak yaşıyorlardı. Toprak onları kırıp eziyor, onlara bin bir türlü meşakkatler çektiriyor, onları öldürüyor, ama onlar gene de her şeyden çok, kendilerinden çok toprağı seviyorlardı” (Dağı, 2006: 15).

Bekir, bu toprak dışında başka yerde yaşayamayacağını düşünür: “*Hey Allah'ım! Bu kök bu topraktan çıkarılır da başka toprağı dikilirse tamamıyla kuruyup gitmez miydi?*” (Dağı, 2006: 116). Yanına sığınan İvan ve Kara Mala adlı iki Rus'u da Bekir, toprağıın kabul etmediğı domuz otuna benzeyen ağaçlara benzetir. Bu ağaçların kökleri toprak kabul etmediğı için toprağıın üstündedir. Bu yüzden ne ölür ne de çiçek açar bu ağaçlar. Çiçek açmadığı gibi etrafındaki bitkileri de kuruturlar (Dağı, 2006: 51). Toprak ve kök ilişkisini içeren iki benzetmede de aidiyet bağının iki yönünü göstermesi açısından önemlidir; farklı toprakta yaşayamayan kök ve toprağıın kabul etmediğı ağaç.

Doğanın eserlerde işlenişi ile ilgili genel bir açıklama yapılmaya çalışılmıştır. Ortak bir çerçeve çizmek gerekirse üç yazar için de doğa insan ilişkisini hatırlamanın önemi eserlerde işlenme sıklığı göz önüne alındığında anlaşılmaktadır.

İnsanın Konumunu Belirleyen ve Toplumunu Birleştiren Güç: Din

Din tarih boyunca insanların dünyayı ve kendilerini anlamlandırmada önemli olgulardan biri olmuştur. Aynı zamanda normatif yapısıyla toplumların değer sistemlerini ve insanların davranış kalıplarını şekillendirmiştir. Bu süreçte din hem geleneksel olanı şekillendirmiş hem de geleneksel olanla şekillenmiştir. Batı Avrupa'da ortaya çıkan Aydınlanma felsefesi ve onu takip eden Rönesans, Reform, Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi dünyada büyük bir zihinsel, kültürel, toplumsal ve ekonomik dönüşüm meydana getirirken bu dönüşümden şüphesiz en çok etkilenenlerden biri dini algılama biçimi olmuştur. Temelinde kilise öğretileri ile bilim arasında ortaya çıkan çatışma, özellikle modernleşme hareketleriyle tüm dünyada dinin geri plana atılıp seküler bir yaşam şeklinin kutsanması sonucunu doğurmuştur.

Sovyet ideolojisinin düşünsel alt yapısı olan Marksizm'in dini bir sömürü aracı olarak tarif etmesi, SSCB'de ateist bir politikanın temellerini oluşturmuştur. Özellikle eğitim yoluyla

ateizm düşüncesi içselleştirilmeye çalışılmış, siyasi uygulamalar ve baskı yoluyla teizmle savaşılmıştır. Mabetlerin yıkılması, dini bazı kelimelerin kullanılmasının yasaklanması gibi baskılar sonucu ateist bir hayat tarzı yerleştirilmeye çalışılmıştır. Buna karşın Sovyet Türk Edebiyatında din hem unutulmasını engellemek için kendisi hatırlatılan bir unsur hem de tüm asimilasyon politikalarının karşısında bir hatırlatıcı unsur olarak kullanılmıştır. Dinin eserlerde işlenmesi yine yazarların genel bakış açılarıyla ilintilidir. Eşitlik, aidiyet, yüksek değerler din çerçevesinde anlam kazanır. Dua, minare, Kur'an, namaz, gibi dini semboller günlük hayatın dışında öze ilişkin anlamları ile kullanılır.

Cengiz Aytmatov'un dine bakışında da bir evrensellik göze çarpmaktadır. O tek bir din üzerine vurgu yapmaz. İlgilendiği şey belirli bir dine bağlı olmaktan çok insanın dine duyduğu ihtiyaçtır. Onun kitaplarında Şamanizm, Gök Tanrı, İslamiyet ve Hristiyanlık gibi farklı dinlere rastlanır. Ancak Kırgız karakterlerin yer aldığı kitaplarda ilk üçü hakimken, *Dişi Kurdun Rüyalari*'nda Hristiyanlık üzerinden Kilise öğretilerinin karşısında yükselmiş olan materyalist-ateist felsefeye karşı ciddi bir eleştiri bulunur. Bu bağlamda Hristiyanlığın kullanılması aslında sekülerleşmenin doğuşunun ilk etapta kilise öğretilerine karşı bir başkaldırı olmasıyla bağlantılı olabilir. Diğer kitaplarının tamamında din insanların yaşayışının bir parçası olarak dua, cenaze gibi ritüellerde karşımıza çıkarken, *Dişi Kurdun Rüyalari* dini asıl konu olarak işlemeyle diğerlerinden ayrılır.

Dua, onun kitaplarındaki en yoğun dini motiftir. Karakterleri en zor zamanlarında hep duaya sığınır, dindar olmayanlar bile. Dinin olgusal olarak ele alınmasından dua da etkilenir ve duanın yönelişi sürekli farklılık gösterir. Aynı karakter bir yerde Allah'a dua ederken, başka yerde bir nehre ya da Gök Tanrı'ya dua edebilir. *Elveda Gülsarı* kitabında at yarışına başlamadan önce hep beraber Fatıha okuyup dua ederler (Aytmatov, 2018: 55). Aynı eserde yıkların peşine düşen Tanabay başlarına bir şey gelmesinden korkarak atalar ruhuna dua eder (Aytmatov, 2018: 73). Koyunların kuzulama mevsimi geldiğinde bu sefer Tanabay kuzuların sağ salim doğması için Çoban Ata'ya dua eder (Aytmatov, 2018: 135). Tanabay'ın arkadaşı Çora'nın cenazesinde ise hep birlikte cenaze namazı kılarlar (Aytmatov, 2018: 199).

Gün Olur Asra Bedel'de de benzer bir durumla karşılaşırız. Yedigey'in arkadaşı Kazangap'ın naaşı tamamen İslami kurallara göre defnedilir. Kitapta dua ve din pek çok yerde hep İslamiyet ekseninde ele alınır. Ama yine de Yedigey cenaze sırasında yaptığı duada eğer reenkarnasyon diye bir şey varsa "bir karınca yerine akkuyruklu bir çaylak olmak" istediğini söylemeden edemez (Aytmatov, 2015: 413). Ancak kitapta aynı zamanda bir dindarlık eleştirisi de bulunur. Katıldığı bir cenazede hiç dua okunmamasını hayattan ve ölümden hiç konu açılmamasını eleştirir. Oysa ki dualar çok önemlidir: "çünkü insan kalbinde başlangıç ile son, hayat ile ölüm arasındaki çelişkiyi uzlaştıran yalnız ve yalnız bilinmeyen görünmeyen Tanrı idi. Dualar işte bunun için okunuyordu." (Aytmatov, 2015: 110). Aynı zamanda insanların hep işi düşünce Tanrıya sığınmalarını yanlış bulur (Aytmatov, 2015: 111). Kendisi öldüğünde ise gençlerin artık Tanrıya inanmadıkları için arkasından dua okuyacak kimsenin kalmadığını düşünerek endişelerini dile getirir (Aytmatov, 2015: 413). Duanın çok sık hatırlatılan bir öge olması Aytmatov'un genel tavrıyla paralellik göstermektedir. Dua Tanrıya yönelen insanın konumunu belirler. Bu konum şüphesiz ki her şeyden önce insanın aciz Tanrı'nın Kadir oluşudur. Bu durumda duanın hatırlanması insanın acizliğini hatırlamasıdır ve aciz insan diğerleri üzerinde hakimiyet kurma meşruiyetini yitirir. Bu bağlamda duanın kendisi de bir hatırlama tutumudur ve insanın kendi konumunu hatırlatır.

Dişi Kurdun Rüyalari ise başlı başına bir din felsefesi sunar. Kitabın temel iki konusu ateizm eleştirisi ve doğa karşısında insanın hakimiyet kurmasıdır. Ancak dikkatli

okunduğunda doğa karşısındaki insan zulmünün yine insanın dinden kopması olduğu anlaşılabilir. Tanrıdan uzaklaşan insan ilahlık koltuğuna kendi oturur ve dünyada dilediği gibi hareket etme meşruiyetini kendinde bulur. Ateizm eleştirisini Abdidas karakteri üzerinden yapan Aytmatov, aynı zamanda dinin yozlaşmış anlayışını da eleştirir. Abdidas dinin insan için gerekliliğine, özellikle modern insanın Tanrı insan ilişkisini yeniden kurması gerektiğine inanır. Ama onun önünde iki büyük engel vardır: Birincisi kilisenin asırlık öğretileri ikincisi dini yok sayan materyalist ateist anlayış. Bu tür düşüncelerinden dolayı papaz okulundan kovulur (Aytmatov, 2018: 47-48). Dinin tarihin sayfalarındaki bir yazından çok daha fazlası olduğunu düşünür. Oysaki onlar der Abdidas “*Tanrı’yı, ihtiyar bunakların dillerine pelesenk ettikleri bir tekerleme gibi görürler.*” Karl Marx’ın meşhur sözüne cevaben “*Din bir afyon değildir*” diye karşı çıkar. “*İman, birçok nesillerin çektiği ıstırapın sonucudur*” (Aytmatov, 2018: 152). Çağdaş insanın Tanrıya ihtiyacı olmadığı fikrine tamamen karşı çıkar. Maddecî bilimi tüm dinleri tarihin bilgisine hapsedtiğini ancak yok edilmek istenen dinin yerine hangi yüksek değer bulunduğunu sorgular. Fedakârlık, sadakat, merhamet gibi kavramların yerini alacak hiçbir şey yoktur bu anlayışta. Bu yüzden insanlık eskiden hiç olmadığı kadar köle olmuştur. Hayatları büyük devletlerin kararlarına bağlıdır. Askeri ve silah gücü hangi devletteyse odur artık tapılan: “*Sunaklarında insanların tapması için bomba maketlerinin sergilendiği ve duaların generaller portresi önünde yapıldığı bir tapınak...*” (Aytmatov, 2018: 207).

Burada doğaya uzaklaşmadan sonra insanın köleye dönüşmesinin ikinci vurgusu dinden uzaklaşmak olarak karşımıza çıkmaktadır. Din de aynı doğa gibi insanların özünde eşit olduğu vurgusunu yaparak, başkası üzerinde hakimiyet kurmayı engeller. Din bu yüzden Marksist ideolojinin savunduğunun aksine bir sömürü aracı değil bir özgürleştirici güçtür. Burada din Hristiyanlık üzerinden ele alınsa da yoğun bir tek Tanrı vurgusu vardır. Tek Tanrı demek herkesin, zengin de fakirinde aynı Tanrı tarafından yaratılması demektir. Ölümünden sonra da tüm insanların aynı kriterlere göre yargılanması anlamına gelmektedir.

Cengiz Dağcı’nın eserlerinde ise Aytmatov’un aksine yoğun bir İslamiyet vurgusu vardır. Sadece Genç Temuçin, Şamanizm ve Gök tanrı inancının yoğun olarak geçtiği romandır. Bu durum eserin tarihi bir roman olmasından ve Cengiz Han’ın hayatını konu almasından kaynaklanır. Bu farklılık dinin kendisinde olsa da insanların dine bakışı diğerleriyle benzerdir. Çünkü onun karakterleri dine oldukça bağlıdır ve arı duru mümindirler. Dini yozlaşma ya da inanç eksikliği yok gibidir. Allah’a tamamen teslim olmuş insanlar görürüz sürekli. Hataya düşenler de iman eksikliğinden ziyade saf tabiatından ya da bilgisizliğinden düşer bu duruma. Sadece kimi yerlerde Türklüğe ait unsurlar dine aitmiş gibi kullanılır. Örneğin *Korkunç Yıllar*’da dilin önemine vurgu yapılan bir pasajda Tatarca konuşmak “*Müslümanca konuşmak*” olarak karşımıza çıkar (Dağcı, 2018: 54). Lisan ve İslamiyet arasında kurulan bu bağlantı Dağcı’nın genel görüşüyle uyumludur. O tüm Türk milletlerinin ayrı isimlerle adlandırılıp farklı milletler olarak algılanması çabasını, bu milletler arasında kurduğu ortak bağlarla yıkmaya çalışır. Bunların iki önemli dayanağı İslamiyet ve konuşulan dildir. Tabi ki İslamiyet’in ve Türk kültürünün etkileşimi bir sentez meydana getirmiş ve bazı konularda aradaki sınırlar neredeyse görünmez olmuştur. Bu yüzden pek çok kültürel unsur dini olarak algılanmaktadır. Ancak Dağcı gibi bir yazarın dil gibi kültürel bir olguyu İslamiyet içerisinde ele alması yanılığın değerlendiremez. Buradan Türk-İslam kültürünün ayrılmaz bir bütün olduğunu, onları tek bir kültür gibi algıladığını anlayabiliriz.

Korkunç Yıllar kitabında Rusların Kırım üzerinde yaptığı yıkımın ilk izlerini camiler üzerinden görürüz. Küçük bir çocuk olan Sadık okulun penceresinden caminin minaresini yıktıklarını görür. Sadık için bu minarenin özel bir anlamı vardır. Sürekli bu minareyi izler ve

yüreği imanla dolar: “*Derslerimiz dine karşı olmasına, mektepte dinsizliği, komünizm ideallerini öğrenmemize rağmen ben ruhumla o minarenin bir parçasıydım.*” (Dağcı, 2018: 24). Minare yıkılınca da derin bir üzüntü duyar her şey anlamını yitirmiştir onun için. Babası onu içine düştüğü bu mutsuzluktan kurtarmak için minarenin yıkıntularına götürür. “*Bak Sadık haçlarına*” der “*atalarımızın alın teri karışmış din ocaklarımız düşmanlarımızın ayakları altında!*” (Dağcı, 2018: 26). Oğluna korkusuzluğu öğütler çünkü asıl korkan düşmanlardır. O yüzden camiyi yıkmışlardır çünkü Türklerin yaşadığı coğrafyalarda binlerce minare gökyüzüne uzanmaktadır. Onlar bu coğrafyada yaşayan insanlara farklı isimler taksalarda bunlar yalandır. Hepsinin “*kalbi*” aynı şeyi bilir (Dağcı, 2018: 27). Ve işte bu birliğin göstergesi tüm bu coğrafyalardaki göğe yükselen minarelerdir.

Sovyet Rusya’da dini uygulamaların yasaklanması burada yaşayan halkların dini özgürce yaşayamamalarına sebep olmuştur. Bu dönemde yetişen çocuklar da okulda dinin karşısında konumlanmış bir eğitim almak zorunda kalmışlardır. O dönemde camiler, kapalı dahi olsalar minareleriyle dini, Kırımlı gençlere anımsatan önemli bir göstergedir (Kocakaplan, 2013: 35) Ayrıca minarelerin tüm Müslümanların birliğinin göstergesi olarak değil Türk coğrafyalarının birliğinin sembolü olarak ele alınması Türk ve İslam kültürünün tek bir kültür olarak algılanması fikrini güçlendirmektedir. Minare hafızanın İslami muhtevasına dair önemli bir göndermedir. Pratikte işleyen komünizme karşılık ruhun aitliğinin belirtilmesi ruhun hafızayı taşıyan bir öz olduğu düşüncesini ifade etmektedir. İslam felsefesinde yaygın bir düşünce olarak zihin ve ona ait unsurlar (bunlardan birisi hafızadır) ruha ait fonksiyonlar olarak kabul edilmiştir. “*Kalbin*” bilmesi de yine aynı düşünce sisteminin bir parçasıdır.

İslamiyet’in birleştirici gücü hikâyenin diğer kısımlarında işlenmeye devam eder. Sadık savaş sırasında cuma namazı kılan Özbeklere bakarak derin manevi hislere bürünür: “*Oturduğum yerden kalkıp o insanların yanına gitmek, koşmak istiyorum; kalbimde ne varsa onların önünde boşaltmak, onlarla yaşamak, onlardan biri olmak istiyorum.*” Onların namazı Sadık’a bir güç verir, ona ne için savaşması gerektiğini hatırlatır (Dağcı, 2018: 94-95). Yurdu ona Tanrı’nın emanetidir (Dağcı, 2018: 211).

Dağcı’nın İslamiyet’i aktif bir Müslüman tavrı içerir. Allah’a sığınmak, yardımı ve kurtuluşu ondan beklemek önemlidir. Ama sadece dua etmek yetmez harekete de geçmek gerekir. Onlarda İnsandı eserinde Enver böyle bir tavrın sembolüdür. Ruslar onu tutuklamaya geldiklerinde Seyd-Ali’nin dua edin çağrısına “*Ne zamandan beri dua ettik. Daha ne vakte kadar?*” diyerek Ruslara karşı bir direniş başlatır (Dağcı, 2018: 435). Yine aynı eserde komünizmin toprakları ellerinden alacakları haberi köye gelince Bekir: “*Allah Kerim korur Müslümanları diye düşünüyor, fakat Molla İreceb’in “Allah tembelleri helak eder sözünü” hatırlar.*” (Dağcı, 2018: 199).

Aktif dindar tavrın gerekliliğini *Genç Temuçin’de* de görürüz. Birbirine düşman Moğol kabilelerin nasıl birlik olacaklarını düşünen Temuçin Gök Tengri’nin bu durumu değiştirmesini diler sonra da bunun gökten ilahi bir müdahale ile olmayacağını anlar. Zaten “*can vermişti onlara; at, deve, keçi vermişti onlara; aralarına sokulan tilkileri görmeleri için göz vermişti onlara...onlar kendileri değiştirebilirlerdi ancak*” (Dağcı, 2017: 154). Burada sadece dua etmenin yetmediği harekete geçmenin gerekliliğinin fikrinsel temellendirmesi yapılır. Tanrının insana zaten gereken her şeyi vermesi sorumluluğu insanın elinde toplamaktadır. Verdiklerinin biri de kanımızca hafızadır. Çünkü düşmanların ayırt edilmesi için gereken süzgeç hafıza da gizlidir. Fizyolojik olarak da insan beyni tehlikeli bir durumun var olup olmadığına geçmiş tecrübelerle kıyaslama yaparak karar verir.

Tölgön Kasımbekov'un *Baskın* eserinde yine din vurgusu İslamiyet üzerinden işlenir. İslamiyet ve onun değerlerine bağlılık, Kuran'a saygı sürekli öğütlenir. Dine ve dinin değerlerine bağlılık sürekli övülür. Talas'ta halkın huzurlu bir şekilde yaşadığı üç soyun özelliklerinden ilki Allah inancının sağlam olmasıdır (Kasımbekov, 2006: 117), başka bir yerde Şabdan'a göre Rus Albayın bir türlü anlamadığı şey şudur; teknik olarak eksik de olsa bu halkın değerlere bağlılık yönünden oldukça hassas oluşu. *"Onlara göre doğru güçtü, silahtı, servetti."* (Kasımbekov, 2006: 165). İnsan için de dinin değerlerine bağlı duruş, evlada bırakılan en önemli miraslardan biridir. Tutuklandığı zaman para karşılığında yardım teklifine karşı Akbalban onda çok değerli bir servet olduğunu ancak bu servetin onun işine yaramayacağını söyler.

"Dostum benim canım uçup gittikten sonra, bindiğin at yorgunluktan dökülünceye kadar yer gez ve sor: Akbalban nasıl birisiydi? ... karnı yarı aç olsa bile harama atlamayan... diye duyarsın. İşte dostum bütün bunlar benim doğacak çocuğuma bıraktığım servetimdir." (Kasımbekov, 2006: 343).

Değerlerin kendisi de din bazında ele alınır. Doğru, yanlış, adalet, eşitlik gibi değerlerin kaynağı dindir. Bu yüzden bu değerlere bağlılık zaten dine bağlılıktır. Dost düşman ayrımında dine bağlılık önemli bir yer tutar. Ruslara yardım eden hainlerin özelliklerinden biri manevi değerleri hiçe saymaktır (Kasımbekov,2006:76). Yine derviş kılığında casusluk yapan bir karakterin ağzından bu insanlarla iletişim için dinin önemini işitiriz. *"Bir tarafta Allah'ın adını söyleyerek, ulu sözlerden başlayarak giriyorsun, eğer giremezsen, o zaman bu halk sessiz, kapalı, kolay kolay ne girebilirsin ne çıkabilirsin..."* (Kasımbekov, 2006: 91).

Müslüman olmak yine birleştirici bir unsur olarak karşımıza çıkar. Müslüman olduğu için baskı gören bir grup Çinli ülkelerinden kaçarak Şabdan'dan yardım ister. Şabdan da onlara yardım eder ve onlara kalacak yer verir. Çünkü Kuran bunu emretmiştir, iki Müslüman kardeş birbirine yardım etmelidir. Birbirlerinin ne dediklerini bile anlamayan bu iki grup insanın birleştiren şey Kuran'ın bu hükmüdür. *"Bak işte, dillerini bilmiyorlar ama yürekleriyle konuşup anlaşılıyorlar."* (Kasımbekov, 2006: 268).

Ancak Dağcı'dan farklı olarak Kasımbekov için sadece mümin ve kafir yoktur, münafıklar da vardır. Eski zamanlarda yaşamış Kalmak adında yağmacı bir topluluktan bahseder Kasımbekov. Kırgız ve Kazaklar birleşerek bu topluluğu yenmiş ve çok az sayıda kalan Kalmaklar yaşamak için çareyi sünnet olup Müslüman olduklarını açıklayarak bulmuşlardır. Kırgız ve Kazaklar da artık aynı Tanrıya iman ettikleri için onları affetmişlerdir. Ancak bu halk eski davranışlarını geride bırakmazlar ve sürekli huzursuzluk çıkarıp insanları birbirine düşürürler (Kasımbekov, 2006: 83). Kasımbekov'un iki yüzlü insanların varlığına dikkat çekmesi değerleri sürekli hatırlatmasının sebebi gibidir. İnsan diliyle farklı şeyler söylese de davranışları eninde sonunda onun gerçek niyetini ele verir. Bu davranışları şekillendiren de dindir.

Halkın dine bağlılığı dinin bir sömürü aracı olarak kullanılmasını da beraberinde getirir. Yurdu işgalcilerden kurtarmak için bir şeyh, düşmanın güçlü silahlarının karşısında hiçbir şeyi olmayan insanları gazaya çağırır. Bunun içinde müritlerini Allah'ın kudreti her şeye yeter diyerek Müslümanın elinin tüfek ayağındaki çizmenin top olacağına inandırır. Şeyhin Allah'ın kudreti ile ilgi yaptığı konuşmasından herkes çok etkilenir ve gaza için yola düşerler (Kasımbekov, 2006: 424-426). Sonu kanlı biten ve çoğunun hayatını kaybettiği gaza hareketinde Şeyh hayatta kalmayı başarır ve daha sonra tutuklanır. Şeyhin zaten dini

bilgilerinin noksan olduğunu Türkistan'daki halkla da pek ilgisinin olmadığını öğreniriz. O sadece kalabalıkları peşinden sürükleyip ünlü olmak isteyen biridir. Buradaki insanlar da onun bu hedefine uygun kişiler (Kasımbekov, 2006: 468). Ayrıca Dağcı'nın tavrının aynısını burada da görürüz. İman önemlidir ama çaba da iman gereğidir. *"Allah'tan dile kendinde çaba harca. Allah çabalayana verir."* (Kasımbekov, 2006: 428). Şeyhin bu gaza hareketinin destekçi bulması kişilerin dini bilgilerinin noksanlığı ile ilişkilidir. O zaman şöyle bir yorumda bulunmak isabetli olacaktır. Bilgisizce hareket etmekle sadece bilip hareket etmemek aynı hezimetle sonuçlanır.

Dinin pek çok fonksiyonun eserlerde tekrar tekrar işlenmesi elbette dinin insanın anlam dünyasını şekillendirerek hafıza üzerindeki yoğun etkisinden kaynaklanmaktadır. Özellikle Cengiz Dağcı ve Tölögön Kasımbekov'un sıklıkla vurguladığı Müslümanların harekete geçmesi gerekliliği bir çağrı olarak kabul edilmelidir. Sadece hatırlama ve dine bağlı olmaktan öte bekleyen değil eyleyen olma çağrısı. Cengiz Aytmatov'da ise böyle bir çağrıyı görmesek de karakterlerin kendisinde bu çağrı hayat bulur.

Boyun Eğmez Bir Karakter Olarak "Kurt"

Türk destanlarında kurdun şüphesiz ayrı bir yeri vardır. Kurttan türeme, kurdun yardımı ve yol göstericiliği, kurda dönüşen insanlar, kurtla evlenme gibi temalar kurt motifinin sadece birkaç temsilini oluşturur. Aynı zamanda kurt Türklerin kurdukları devletlerin isimlerinde geçer ve bayraklarda yine kurt simgesi kullanılır. Kurt; asalet, güç, yiğitlik, boyun eğmemek gibi kavramların da sembolü olarak kullanılır. Kurt aynı zamanda atasözü ve deyimlerde de sıkça geçen bir hayvandır. Kurdun Türkler için bu özel yerine binaen incelen kitaplarda kurt teması kullanılarak kurt sembolünün Türk kültüründe oluşturduğu çağrışımlar yeniden vurgulanmıştır.

Kasımbekov'un *Bozkurt* adlı hikayesi bir insan tarafından yavruları kaçırılıp köpek yapılmak istenen erkek bozkurdun başından geçenleri anlatır. Burada kurt ve köpeğin sembol olarak kullanılması ve onlara yüklenen anlam önemlidir. Kurt cesur, güçlü, gururlu, ehlileşmeyen ve intikamcı; köpek ise insan artıklarıyla beslenen, korkak, itaatkâr ve iki yüzlü olarak tasvir edilir. Koyunlarını parçaladığı için kurda kin tutan çoban kurdun eşini öldürür ve dört yavrusunu kaçarır. Yanındaki adamın *"kurtlar intikamcı olur"* sözünü ciddiye almaz. Amacı yavruları köpeğe dönüştürmektir. İç sesi ona *"kurt hiçbir zaman köpek olamaz"* diye söylese de köpek gibi artıklarla beslenip anne sütü içmezlerse annelerinden aldığı kurtluk duygusunu unutacaklarını düşünür. Ama düşündükleri gerçekleşmez. Kurt yavruları insan artıklarıyla beslenmek istemezler. Yavruları kaçırılmış Bozkurt intikam almak için adamın atını ve ineğini parçalar. Adam kurdu yakalamak için uğraşsa da bir türlü yakalayamaz. Kurdun yavrusunun inlemesine dayanamayarak geleceğini düşünerek yavruların birine işkence eder. Ancak işkencelere rağmen yavru kurt hiç ses çıkarmaz. Bu duruma şaşırın adam *"Ah kurt soyu"* diye iç geçirir. Bu sefer kurdu yakalamak için ona tuzak kurar. Bu tuzak sayesinde kurdu yakalamayı başaran adama yanındakilerden birinin *"Kurdu ehlileştiremezsin. Vursak şunu daha iyi olur."* sözüne karşılık *"Hayır işte şuradaki kancık gibi af dileteceğim ona şu itten bir farkının olmadığını kanıtlayacağım."* cevabını verir. Kurdun kuyruğunu keser, derisini canlı canlı yüzer, iç organlarını çıkarır ama kurt gururlu tavrından hiç taviz vermeyerek hiçbir acı çekme işareti göstermez. Bir damla göz yaşı bile dökmez (Kasımbekov,2009).

"Gür yelesi, kısa kuyruğu, boz derisi yoktu artık. Sadece uğradığı işkencenin korkunç görüntüsü vardı üzerinde. Ancak buna rağmen, tıpkı eskiden olduğu gibi, yüzündeki gururlu kurt duygusu terk etmemiştii onu."

Kirpiksiz kalan çakmak gözleri aynı şekilde ürktüçüydü.” (Kasimbekov, 2009: 111).

Kasimbekov’un bu hikayesindeki simgelerin anlamı açıkça kendini belli etmektedir. Kurt Türk ulusunu Köpek ise asimilasyonun hedefini gösterir. Korkak ve itaatkâr bir insan. Ama ne olursa olsun bu gerçekleşmeyecektir. Her şeyini kaybetse de o özündeki ruh hep aynı kalacaktır.

Aytmatov’un *Dişi Kurdu’nun Rüyalari* kitabında da benzer bir olay yaşanır. Kurtların en önemli özellikleri olarak yine boyun eğmez ve intikamcı yönleri öne çıkar. Kurtlar vahşi olmalarına rağmen sebepsiz yere hiçbir insana zarar vermezler. Ormanda bir insanla (Abdidas) karşılaşan Akbar yavrularını korumak için önce saldırgan davranırsa da herhangi bir tehdit olmadığını anladığında onu öldürmez (Aytmatov, 2018: 24). Bu kitapta da yine bozkurt olan Akbar ve Taşçaynar’ın dört yavrusu kaçırlır. Aç gözlü biri olan Bazarbay yavruları tesadüf eseri inde görür ve iyi para edebileceklerini düşünerek onları çalar. Yavrularının olmadığını fark eden Akbar ve eşi, Bazarbay’ın peşine düşerler ve Bazarbay kurtlardan kaçarken kendisi gibi çoban olan Boston’un evine sığınır. Bazarbay gizlice yavruları evden çıkarıp satar ancak kurtlar yavruların hala Boston’un evinde olduğunu zannettikleri için her gece evin önüne gelerek inlemeye ulumaya başlarlar ve Boston kurtların intikamcı olduğunu bildiği ve onları öldürmek istemediği için Bazarbay’dan kurt yavrularını ister ama geri alamaz. Kurtlar Boston’un sürülerine zarar vermeye koyunlarını öldürmeye başlarlar. Bu durumda başka çaresi olmayan Boston kurtlara tuzak kurar ve Taşçaynar’ı öldürür ancak Akbar kurtulur. Tek başına kalan Akbar yavrularını bulmak için her şeyi göze alarak Boston’un evinin avlusuna kadar girer ve yavrularını bulamaz ama orada Boston’un oğluyla karşılaşır. Onun da kendi yavruları gibi küçük bir çocuk olduğunu anlar. Çocuğu okşar ve koklar kendi yavru özlemine gidermek için çocuğu alıp inine götürmek ister ve çocuğu tutarak oradan uzaklaşmaya başlar. Çocuğu kurdu götürdüğünü fark eden Boston kurdu peşine düşer ve kurdu öldürmek için ateş eder. Ateşi ile hem kurt hem de çocuk ölür. Bu olanlar karşısında Boston derin bir acı duyar ve olayların asıl suçlusu Bazarbay’ı öldürür. Bazarbay’ın karısı ise şu sözleri söyler: “*Köpek gibi yaşadın köpek gibi öleceğini biliyordum zaten!*” (Aytmatov, 2018: 263-384).

Bu kitapta yoğun bir kölelik vurgusu vardır. İnsanlara köle olan hayvanlar ve yine insanlara köle olan insanlar. Bu köleliğin karşısında direnen her şeyini yitirse de boyun eğmeyen kurtlar bir direnişin ve başkaldırının simgesidir. Onun boyun eğmez tavrının dayanaklarından biri hafıza olarak karşımıza çıkmaktadır. “*...onların bir de geçmişi vardı. Eğer hayvanlarda geçmişi hatırlama duygusu varsa bunu en iyi Akbar hatırlardı.*” (Aytmatov, 2018: 15).

Dağcı’nın *Genç Temuçin* kitabında diğer iki yazardaki kadar olmasa dahi yine kurt teması işlenir. Temuçin’in (Cengiz Han) babası Yesügey Bahadır’ın soyunun Bozkurt ve Alageyiğe dayandığına ilişkin efsane yer alır eserde (Dağcı, 2017: 65). Aslında Moğol mitolojisinde kurt simgesinden ziyade ışık ve köpeğe benzeyen bir hayvan geçmektedir. Ancak Cengiz Han’la ilgili bu efsane Türklerden Moğollara geçen bir mitolojik unsur olarak düşünülmektedir (Ögel, 1995: 111-113). Bu kitapta Temuçin ve onun babasından kurt olarak bahsedilir. Ayrıca yiğit insanlar için de aynı niteleme mevcuttur. Cengiz Han’ın hayatının işlenmesinin önemli bir nedeni vardır. Çinliler farklı adlar takarak orada yaşayan kabileleri birbirine düşürür. Bu durumun değişip birlik sağlanacağına dair kimsenin umudu yoktur. Ama yanılırlar bu durumu soyu kurda dayanan Temuçin değiştirecektir.

“Merkitler, Uygurlar, Tatarlar kendi adlarını unutacaklardı. Tümü bir araya gelip kalplerinden ve göğüslerinden kopan Tengri! Tengri! sözleriyle kendilerini savaşa sürececek önderin çevresinde birleşeceklerdi. Yüzyıllardan beri akan masum kanlar, ezilen, ayakları altına alınmış namus ve şerefleri uğruna ölmek için and içeceklerdi.” (Dağcı, 2017: 76).

Bu tarihi romanda anlatılanların kitabın yazıldığı dönem yaşayan Türkler için de geçerli olduğu bilinmektedir. Bir anlamda geçmiş ve bugün arasındaki bu benzerlik kurtuluşun mümkün olduğunu öngörmektedir. Ayrıca Cengiz Han'ın 13.yy. da Karadeniz'in kuzeyinde Rus egemenliğini bitirdiğini ve Rusların uzun süre Tatar hakimiyetinde yaşadıklarını unutmamak gerekir. Cengiz Han'ın ölümünden sonra da oğlu Batu Han tarafından kurulan Altın Orda devleti bölgeye uzun yıllar hâkim olmuştur (Yetişgin, 2006: 674). Bu devletin kısa sürede Türkleşmesi sonucu Ruslar Moğollarla Türkleri aynı millet olarak algılamışlardır (Yetişgin, 2006: 681). Tatar olan Dağcı'nın aynı fikirde olduğu düşünülmektedir. Çünkü kitapta Moğol ve Tatar ayrımı yapılmakta Tatarların ismi Uygurlarla beraber anılmaktadır. Uygurların adının ise Türki olarak geçtiğini söylemektedir. Temuçin ise Moğol Yesügey Bahadır ile yine Uygur ve Tatarlardan sayılan Merkit Yulun Eke'nin oğludur (Dağcı, 2017: 18-20).

Eserlerde kurdun özünün değişmediğine dair yapılan vurgulan anlamlıdır. Bir nevi politikalar ne denli sertleşirse ve insanlar baskı altında tutulursa tutulsun bu kültür ve kültür dayandığı özsel değerler kalıcı olacaktır düşüncesi hakimdir. Bu yüzdendir ki hatırlatılanlar çoğunlukla öze ilişkindir. Bu bağlamda Tölögön Kasımbekov'daki gibi kurt her şeyini yitirse de duruşunu değiştirmez, Cengiz Aytmatov'daki gibi asla pes etmez ve Cengiz Dağcı'daki gibi en zor şartlardan bile bir çıkış yolu bulmayı başarır.

Yıllarca Dinmeyen Ezgi: Sözlü Halk Edebiyatı

Destanlar, halk hikayeleri, efsaneler ve türküler, toplumların yaşamışlıklarını veya kültürünün dayandığı ortak sembollerini göstermesi açısından eşsiz birer materyaldirler. İnsanlarda ortaya çıkardığı coşku sayesinde de etkileyici yönleri yüksektir. Kültürel mirasın oluşturulmasında ve aktarılmasında şüphesiz büyük bir öneme sahiptirler. İncelenen eserlerde de sıklıkla sözlü halk edebiyatına yer verilmesi bu temaya hatırlatıcı bir unsur olarak büyük bir önem atfedildiğini göstermektedir. Kitaplarda hem içerdiği anlamlarla işlenen konuların etkileyici kılınması hem de olayların geçmişle bağlantısının kurulması açısından sık sık sözlü halk edebiyatına başvurulur. Ayrıca kültürlenme sürecinde bir eğitim materyali olarak kullanılır. Karakterler pek çok yerde ya bu edebi türlerle yetişmişlerdir ya da çocuklarını bu kültürel öğelerle yetiştirirler. Aynı zamanda kullanılan bu türlerde anlatılanlar kimi yerlerde gerçeğe dönüşür. Bu dönüşüm bugünü anlamada, anlamlandırmada ve çözüm üretmede ataların sözünü hayal ürünü olmaktan çıkarıp gerçeğe yaklaştırır. Bu açıdan genel olarak tüm hafıza vurgularının anlamı ortaya çıkmaktadır. Geçmişini hatırlamak bugünü anlamak ve hayatta kalabilmek için bir rehber olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sözlü edebiyat türlerinin bugüne yansımaları pek çok yerde karşımıza çıkmaktadır. Cengiz Aytmatov'un *Beyaz Gemi* romanında, romanda anlatılan *Boynuzlu Maral Ana efsanesindeki* maralların öldürülmesine benzer bir durum tekrarlanır. Yeniden görülmeye başlayan marallardan birinin öldürülmesiyle büyük bir dehşete kapılan çocuk bir balık olma ümidiyle çaya atlar ve hayatını kaybeder. Bu ölümü kötülüğe karşı bir başkaldırı olarak nitelendirir Aytmatov. Kitabın sonunda kitap hakkındaki eleştirilere verdiği cevap bölümünde efsanenin ahlak öğretisinin günümüzde de geçerli olduğunu dile getiriyor. Bu ifade efsane ve kitabın ortak bir olay örgüsünde buluşturmasının temel sebebini ortaya koyuyor. Burada

çocuğun ölümü ise efsanenin dışında yeni bir duruş tarzını gösteriyor. Kötülüğü kabul etmemek ve onun karşısında durmak. Çocuğun ölümünü kötülüğün kazanması olarak değil iyiliğin anıtlaşması ve okuyucudaki adalet duygusunun açığa çıkması olarak gördüğünü yine kendi sözleriyle dile getirmektedir. Burada kaba kuvvetin karşısında güçsüz olan çocuk en büyük tepkisini kötülüğü kabul etmeyerek gösterir ve bu tavrı onu anıtlaştırır (Aytmatov, 2015: 170-174).

Gün Olur Asra Bedel kitabındaki *Mankurt efsanesinde* anlatılan hafızanın yitirilmesi ve köleleşme Kazangap'ın oğlu Sabitcan karakterinde vücut bulur. Sabitcan yatılı okulda okuyup şehirde yaşayan ve doğduğu yerin değerlerine yabancılaşmış biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Babasının cenazesi için Boranlı'ya gelen Sabitcan, babasının; oradaki insanlar için kutsal olan Ana Beyit mezarlığına gömülmesini anlamsız bulur. Şehirdeki işlerinin önemli olduğunu dile getiren Sabitcan'ın amacı bir an önce babasını gömüp gitmektir. Sık sık burada yaşayan insanların değerlerini küçümseyen karakter, bilgiç ve övüngele tavrılarından dolayı eleştirilir. Aynı zamanda kitapta Sabitcan, yakında insanların radyo dalgaları aracılığı ile makine gibi kontrol edilip istenildiği gibi hareket edeceklerini söyler. Tüm bunlar bilimin önderliğinde ve devletin yüksek çıkarları için yapılacaktır. İnsanlar "*keyfince yaşadığını, dilediğince hareket ettiğini sanacak ama aslında her şeyi aldığı nefesi bile yukarıdan verilen programa uygun olacak.*" (Aytmatov, 2015: 47-48). Sabitcan'ın anlattıkları aslında *Mankurt efsanesinin* modern bir uyarlaması gibidir. Burada insanın aslında kendini özgür zannedip köle olması da yine modern dünyanın eleştirisidir.

Cengiz Dağcı'nın *Onlar da İnsandı* romanında yine gerçeğe dönüşen bir hikâye anlatılır. Bir çobanla bir kızın aşk hikayesi olan Gelinkaya Kızıltaş'ta bir kayaya ismini vermiştir. Çobanla kavuşamayan, zengin biriyle evlendirilen kız düğünü sırasında faytondan uçuruma atlar ve atladığı sırada bir kaya koparak uçuruma saplanır. Bu kayanın ismi Gelinkaya olarak anılır (Dağcı, 2006: 34). Hikâyede anlatılanlar Bekir'in kızı Ayşe ve Çoban Remzi arasındaki aşkta yeniden hayat bulur. Remzi ve Ayşe evlenirler ancak kısa bir süre sonra Remzi İvan tarafından uçuruma itilerek öldürülür. Burada hikâye ve gerçek dünya arasında kurulan bağ bir kayanın adında mekânsal bir aidiyete dönüşmektedir. Aslında eser boyunca burada yaşayan insanların bu topraklarla olan köklü aidiyet bağları vurgulanmaktadır. Ruslar Kızıltaş köyüne yerleşmeye başladıktan sonra köye gelen insanların buraya ait olmadıklarını söyler Dağcı.

"Artık kimse Ayı Dağ'a Ayı Dağ demiyor. Gelininkaya'nın adı anılmıyor, kayanın uçurumuna yapışmış Dermenköylü zavallı taş gelini kimse görmüyor. Topkaya'nın Yamankaya'nın Çatalkaya'nın isimlerini kimse bilmiyordu." (Dağcı, 2006: 440).

Hikâyenin Ayşe'nin hayatında tekrarlanması da böyle bir sembolik anlam taşıyor görünmektedir. O kayanın hikayesi, kayaya adını veren hikâye, buraya ait olanların hikayesidir aslında. Kayayı büyük bir taş olmaktan öteye taşıyıp ona daha başka anlamlar yükleyen buraya ait olan insanların yaşanmışlıklardır. Bu hikâye sadece Dermenköylü gelinin değil bu topraklarda yaşayan insanların hikayesidir. Remzi'nin ölümünden sonra da Ayşe'nin bebeği dünyaya gelir ve bebeği Selim'e vererek onu buralardan kaçırmamasını ister. Bebeğin adını Alim koyar Ayşe. Alim, Kırimda yaşamış önemli bir kahramanın ismidir. Alim Aydamak'ın hikayesi ise *Badem Dalına Asılı Bebekler* romanında anlatılır (Dağcı, 1970: 189-191). Ayşe, yiğitliği ile tanınan Alim gibi olmasını ister oğlunun ve onun bir gün bu topraklarda yaşayan insanların intikamını alması için yetiştirilmesini ister.

Tölögön Kasımbekov'un *Baskın* adlı eserinde ise Kurmancan Datka bir toplantı sırasında ünü Türk hükümdarı Alp Er Tunga'yı anlatır. Alp Er Tunga'nın ölümünden sonra sorumsuz yöneticilerin sonucunda ülkenin birliğinin bozulduğunu hem ekonomik hem de sosyal ve kültürel hayatın çözülme sürecine girdiğini anlatır. Bunları dinleyen insanların da fark ettiği üzere değişen pek bir şey yoktur. Aynı sorunlar yaşanmakta ve bu sorunların çözümü için bir şey bulunamamaktadır. Yaşanan sorunların sebebini örf adet ve geleneklerin önemini yitirmesinde bulur. Bu kitaptaki en yoğun işlenen birlik ve beraberliğin olmayışı sorunu Alp Er Tunga'nın kişiliğinde çözüme kavuşur. Bilindiği üzere Alp Er Tunga Türklerin ortak atası olarak kabul edilmiş ve pek çok kavmi tek çatı altında toplamıştır. Bu kitapta da Alp Er Tunga'nın yiğit, adil, cömert olduğundan ayrıca yardımcılarını bilgili kişilerden seçtiği ve böylece "*Turan adını dünyanın dört bir tarafına duyurmuş*" olduğundan bahsedilir (Kasımbekov, 2006: 232-233).

Eserlerde ayrıca türkülerde de önemli yer verilmiş ve türkülerin hafızanın en önemli taşıyıcılarından biri olduğu dile getirilmiştir. Tölögön Kasımbekov'un *Baskın* kitabındaki Toktogul karakteri adaleti, iyiyi ve doğruyu, halkın içine düştüğü durumu şarkılarıyla anlatan bir ozandır. Aynı zamanda halkının kahramanlıklarını, örf ve adetlerini şarkılara döker. Şarkıcı bundan dolayı bölgeyi işgal eden Ruslar tarafından tutuklanır ve idama mahkûm edilir. Tehlikeli biri olarak görülmesinin sebebi hem şarkılarının etkileyici olması hem de herkese hitap etmesidir. Toktogul ölüm anında bile şarkı söyler ve kendini ölüme götüren suçun ne olduğunu sorgular:

"Kendi halkımda kendi başım
Hor olması demek günah mı?
Kendi topraklarımda otlağımın
Dar olması demek günah mı?"
(Kasımbekov, 2006: 457)

Toktogul'un şarkı söyleyerek insanlara anlatmak istedikleri çok eski bir geleneğin parçasıdır. Halk müziği asırlardır insanların yaşanmışlıklarını, arzularını tarihin ötesine taşımıştır. Bu anlamda türküler hafızanın en önemli taşıyıcılarından biri olmuştur. Aynı zamanda Toktogul'un idama mahkûm edilme nedeninde de anladığımız gibi daha geniş bir kitleye hitap ettikleri ve duyguları açığa çıkardıkları için etkileyici yönleri yüksektir.

Müziğin hafızanın taşınmasında ne denli etkili olduğu Cengiz Aytmatov'un *Dişi Kurdun Rüyalari* romanında yer verilen *Altı Adam ve Yedincisi* adlı hikâyede de geçmektedir. *Altı Adam ve Yedincisi* Sovyet devrimi karşısında direniş gösteren Guram Çohadze liderliğindeki bir grubun hikayesidir (Aytmatov, 2018: 77-84). Bir türlü ele geçirilemeyen çete çekist Sandro'nun gruba sızmasıyla pusuya düşürülür ve bozguna uğrar. Bu bozgunun lider Çohodze dahil altı kişi ve Sandro kurtulur. Savaşacak gücü kalmayan grup ülkeyi terk etme kararı alır ve halk ezgileri eşliğinde veda gecesi düzenler. Şarkıların gücü bir pasajda şöyle dile getirilir:

"Eski şarkılar esrarlı çağrılarını salıyordu gökyüzüne. Bu milletin kutsal geçmişinde kayıtlı bir çağrı idi bu. Eskiler onda iyi ve kötünün bilincine varınca ona ebedi güzellik özünü verince yüzyılların karanlığında çekilen bütün bu ıstıraplar müziğe dönüştü." (Aytmatov, 2018: 81).

Grup şarkılarla kendinden geçmiş bir haldeyken Sandro görevini tamamlamak üzere harekete geçer ve altı kişiyi de öldürür. Son olarak silahının namlusunu kendi şakağına

dayayarak ateş eder. (Aytmatov, 2018: 83-84). Şarkıların çekim gücü Sandro'yu da etkisi altına almıştır. Bu etki Sandro'yu "yedinci kişi" haline getirmiştir. (Korkmaz, 2008: 45)

Cengiz Dağcı'nın *Onlar da İnsandı* eserinde Ayşe'nin söylediği Çoban türküsü babası Bekir'i rahatsız eder. Çoban Remzi'yi kızına yakıştıramayan Bekir, Ayşe'nin söylediği türkünün onun duygularının bir yansıması olmasından korkmaktadır. Çünkü türküler Bekir'in eşi Esmâ'nın da söylediği gibi gönül dilinden dökülür (Dağcı,2006:20-21). *Korkunç Yıllar* da ise savaşta esir düşen Sadık kendisi gibi esir Özbeklerin dilinden Türkistan ile ilgili bir türkü işitir. "O türküyle ruhum vücudumdan ayrılıp uzaklara ta uzaklara Türkistan'ın solmuş, kuru ve susuz bahçelerine uçmak istedi." (Dağcı, 2018: 95-96). Türküleri içerdiği anlamlara göre romanlarında aktarmış ve onların duygulara etkisini ifade etmiş olsa da diğer iki yazardakine benzer bir şekilde onların hafıza ile ilişkisine doğrudan bir ifadede yer vermez. Yine de türküyü dinleyenlerin hislerinden anlaşıldığı kadarıyla türkülerin hafıza ile ilişkisi benzer bir şemada kendini göstermektedir.

SONUÇ

Sovyet Türk edebiyatında dönemin siyasi ekseninden dolayı bir hatırlatma vurgusu hakimdir. Bu vurgu ikili bir zaman düzleminde ortaya çıkmaktadır. Hem geçmişin yol göstericiliğiyle bugünü anlamak hem de bugünün olaylarını hafızaya kazıyarak gelecek için bir emsal teşkil etmesini sağlamak. Birinci düzlem yazarların olayları geçmişle ilişkilendirmesi, ikinci düzlem ise yaşadıkları dönemin olaylarını metinlerde yansıtmasını sonucu ortaya çıkmaktadır.

Yazarların eserlerinde ele aldığı konuların hafıza ile ilişkilendirmesinde pek çok benzer özellik göze çarpmaktadır. Ancak ele aldığı konuların yazarların zihin dünyasındaki anlam ve önemleri farklı görünmektedir. Bu doğrultuda hafıza yitirmenin sonuçları ve hatırlatmanın hedefleri de değişiklik göstermektedir. O zaman iki soru akla gelmektedir. Birincisi, nasıl oluyor da farklı anlamlar yükleyip tahribatında farklı sonuçlar doğuran hafıza, eserlerde bir ortak temada buluşabiliyor? Bu sorunun cevabı da şüphesiz yazarların ortak bir hafızanın taşıyıcısı oldukları sonucuna götürüyor bizi. Aynı kültürden beslenen bu üç yazar bu kültürü unutulup gitmekten kurtarmak için aynı temalara başvuruyorlar. Çünkü hafızanın nasıl inşa edilebileceğini yine kendilerinde inşa edilmiş olan hafızadan öğreniyorlar. İkinci soru ise aynı hafızadan beslenip ortak temalarda buluşmalarına rağmen nasıl oluyor da bu üç yazar hafızayı inşa ederken kullandıkları temalara farklı anlamlar yükleyip, unutmamanın sonuçlarını farklı adlandırıyorlar. Bu sorunun cevabı ise her insanın hafızasının kendi anlam dünyasındaki şemalarla şekillenmesidir. Taşınan kolektif bir hafıza olsa da hafızanın bireylerdeki görünümü değişmektedir. Simgeler, göstergeler, ritüeller, hafızanın taşınmasında etkili olan ve sembolik anlam taşıyan her şeyi çözümlenmeyen bireyin kendine özgü nöral ağlarla oluşmuş zihin dünyasıdır. Sembolik anlam her bireyde yeniden kurgulanır. Böylece hem her kültür dayandığı temelleri hafıza aracılığıyla taşırken en yoğun baskı ortamlarında bile hayatta kalmayı başarabilirken hem de sürekli değişim gösterir.

Yapılan çalışmada incelenen eserlerde hafıza ile ilişkili farklı konular da işlenmektedir. Dil, ideoloji, savaş bunlardan bazılarıdır. Ancak bu konuları üç yazar benzer yoğunlukta ele almamışlardır. Bu konuları, ele alan yazar ekseninde ele almak hem bu çalışmanın hacmini aşacaktır hem de esas odak noktası; hafıza ile ilişkili olarak ortak temalara yüklenen benzer ve farklı anlamlar, olan konuyu temel ekseninden uzaklaştıracaktır. Bundan

dolayı bu konulara değinilmemiştir. Yazarların kitapları seçilirken farklı konuları ele almasına önem verilmiştir. Bundan dolayı bazı benzer konular içeren kitaplar incelenmeye alınmamıştır. Daha geniş bir okumada daha fazla örnek anlatıma veya bu konulara ilaveten farklı temalara ulaşılabilir.

KAYNAKÇA

- Arslan, F. (1998). “Aytmatov’un Estetiğinin Geçmişe Dönük Ütopik / Postromantik Yüzü”. Doğumunun 70. Yıl Dönümünde Cengiz Aytmatov Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri (8-10 Aralık), 45-50.
- Aslan B. (2017). “Vatanı Dilinde Cengiz Dağcı”. Anti-Emperyalist Bir Kalem: Cengiz Dağcı, içinde (254-262). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Assmann, J. (2015). *Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*. (2. Baskı). A. Tekin (Çev). İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Aytmatov, C. (2015a). *Gün Olur Asra Bedel* (38. Baskı). R. Özdek (Çev). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Aytmatov, C. (2015b). *Beyaz Gemi* (47. Baskı). R. Özdek (Çev). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Aytmatov, C. (2018a). *Dişi Kurdun Rüyaları* (27. Baskı). R. Özdek (Çev). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Aytmatov, C. (2018b). *Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek* (18. Baskı). R. Özdek (Çev). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Aytmatov, C. (2018c). *Elveda Gülsarı* (31. Baskı). R. Özdek (Çev). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Aytmatov, C. (2019). *Toprak Ana* (50. Baskı). R. Özdek (Çev). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Connerton, P. (1999) *Toplumlar Nasıl Anımsar?* A. Şenel (Çev). İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Çonoğlu, S. (2017). “Uluslararası Cengiz Dağcı Sempozyumu Bildiri Kitabı”. N. Anıay, D. Depe (Ed.). *Mekânın Belleği ya da Mekâna Tutunan Bellek- Şimdideki Hatırlayışlarıyla Sürekliliğini Sağlayan Yazar: Cengiz Dağcı*, içinde (103-108) Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları.
- Dağcı, C. (1997). *Yansılar 2*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Dağcı, C. (2006). *Onlar da İnsandı* (8. Baskı). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Dağcı, C. (2017.) *Genç Temuçin* (6. Baskı). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Dağcı, C. (2018). *Korkunç Yıllar* (24. Baskı). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Halbwachs, M. (2016). *Hafızanın Toplumsal Çerçevesi*. B. Uçar (Çev.). Ankara: Heretik Yayınları.
- Halbwachs, M. (2017). *Kolektif Hafıza*. B. Barış (Çev.). Ankara: Heretik Yayınları
- Kanter, F. (2009). “Cengiz Aytmatov”. R. Korkmaz (Ed). *Kendini Tüketen Birey(ler)in Öyküsü: Kasandra Damgası*, içinde (311-316). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kanter, F. (2010). “Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme”. *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*. 3, 217-218.

- Kanter, F. (2017). “Uluslararası Cengiz Dağcı Sempozyumu Bildiri Kitabı”. N. Anıay, D. Depe (Ed.). *Korkunç Yıllar ve Kendini Kaybeden Adam Romanlarında Rus İmgesi*, içinde (169-176). Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları.
- Kasımbekov, T. (2006). *Baskın*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Kasımbekov, T. (2009). “Bozkurt”. O. Söylemez, H. Aşlar (Ed.). *Çağdaş Kırgız Hikayeleri Antolojisi*, içinde (95-111). Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.
- Kocakaplan İ. (2013). “Cengiz Dağcı'nın Ruh ve Fikir Dünyası”. *Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi*. 19, 31-44.
- Korkmaz, R. (1999). “Cengiz Aytmatov'un Romanlarında Kaostan Düzene Ev/Anne ve Çevre/Dünya İzleği”. *Bilig*. 9, 53-63.
- Korkmaz, R. (2008). “Aytmatov Anlatılarında Ritmin Büyülü Gücü; Türküler”. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*. 26, 41-48.
- Morris, C. (2002). “Psikolojiyi Anlamak”. *H. B. Ayvaşık, M. Sayıl (Ed.)*. 6. Bölüm Bellek, içinde (245-280). N. Er (Çev). Ankara: Türk Psikologlar Derneği.
- Mömin, S. (2013) “Şamanizm ve Günümüzdeki Kalıntıları Uygur Toplumundaki Tabular Üzerine”. *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*. 1, 79-89.
- Naskali, E. G. (1996). “Sovyet Türk Edebiyatı”. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 1, 54-65.
- Ögel, B. (1993), *Türk Mitolojisi I. Cilt* (2. Baskı), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ögel, B. (1995), *Türk Mitolojisi II. Cilt*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Özçoban, Ş. (2011) *Tölögön Kasımbekov'un “Cetilgen Kurak” Adlı Eserinin Türkiye Türkçesi'ne Aktarılması ve Eserin Söz Varlığı Üzerinde İncelemeler*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özel, M. S. (2011). “Stalin Dönemi Rus Milliyetçiliği ve Politikaları”. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 4 (2), 99-122.
- Yetişgin, M. (2006). “Rusların Türk Toprakları Üzerinde Yayılmasının Sebepleri Üzerine Bazı Düşünceler”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 16, 657-670.
- Yılmaz, E. B. (2012). “Cengiz Aytmatov'un Toprak Ana Romanında Toprağın Dili”. *Acta Turcica: Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*. 1,172-182.